

İbn Ebu'l-Hadîd'e Göre Ali b. Ebû Tâlib'in Siyasî Kararları

An Assessment of 'Alî b. Abî Tâlib's Political Decisions in Ibn Abî al-Ĥadîd's Account

Ahmet SONAY

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Adana/TÜRKİYE

Dr., Ministry of National Education, Adana/TURKEY

ahmet_sonay@hotmail.com | orcid.org/0000-0001-9913-1809 | ror.org/00jga9g46

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Recieved

15 Nisan 2021 15 April 2021

Kabul Tarihi Date Accepted

14 Haziran 2021 14 June 2021

Yayın Tarihi Date Published

30 Haziran 2021 30 June 2021

İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ahmet Sonay).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ahmet Sonay).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“ Sonay, Ahmet. “İbn Ebu'l-Hadîd'e Göre Ali b. Ebû Tâlib'in Siyasî Kararları”. *Kader* 19/1 (Haziran 2021), 95-119. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.917058> ”

Öz

Mutezile'nin Bağdat kolunu Basra kolundan ayıran en önemli hususlardan biri, Ali b. Ebû Tâlib'e (ö. 40/661) bakış açısidir. Basra kolu ilk dört halifenin fazilet sırasını bunların göreve gelme sırası olarak kabul etmiş, Bağdat kolu ise ilk üç halifeyi meşru saymakla birlikte Ali b. Ebû Tâlib'i onlardan daha faziletli görmüştür. Bağdat Mutezilesi içerisinde bu hususu en yüksek tonda dile getirenler Ebû Cafer el-İskâfî (ö. 240/854), Ebu'l-Kâsım el-Kabî (ö. 319/931) ve İbn Ebu'l-Hadîd (ö. 656/1258) olmuştur. Özellikle ekolün son temsilcilerinden olup "Mutezile'nin Allâmesi" unvanını taşıyan İbn Ebu'l-Hadîd, *Nehcu'l-belâga*'ya yazdığı şerhte Ali'nin üstünlüğünü kararlılıkla ve samimiyetle savunmuştur. O, bununla yetinmeyerek bazı çevreler tarafından Ali'nin siyasî kararlarına yöneltilen birtakım eleştirileri Bağdat Mutezilesi'nin bakış açısıyla ele almış ve tenkit etmiştir. Bu tenkitler üslup ve içerik bakımından ilgi çekici olmanın yanı sıra önemli tahlilleri barındırmaktadır. Bu makale İbn Ebu'l-Hadîd'in bahsi geçen tenkitlerini konu edinmiş, bu suretle içerdikleri tahlillere dikkat çekmeyi amaçlamıştır. Makalede tasvirici yöntemin yanı sıra yorumlayıcı yöntem de kullanılmıştır. İbn Ebu'l-Hadîd, İmâmîyye gibi Ali'nin ismetini vacip görmese de kabul etmiştir. Dolayısıyla Ali'ye yöneltilen eleştirileri, Ali'nin ismeti noktasından hareketle cevaplandırmıştır. İbn Ebu'l-Hadîd'e göre: (a) Ali b. Ebû Tâlib Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilafeti talep etme hususunda taksiratta bulunmamıştır. O, başkalarının hilafeti talep edeceğine ihtimal vermediği için acele davranmaya gereksinim duymamış, ancak olaylar kimsenin beklemediği yönde gelişince İslam'ın maslahatı gereği kılıcını çekmeyecek var olan durumu kabullenmiştir. (b) Ali, Ömer b. el-Hattâb'ın (ö. 23/644) ölmeden önce belirlediği şuraya katılmakla doğru yapmıştır. Zira bu şura, hilafetin kendisine geçmesi, böylelikle de kitap ve sünnetle amel etmesi ve Resûlullâh'ın sünnetini yaşatması için bir fırsattı. (c) Ali'nin halife Osman (ö. 35/656) kuşatıldığında Medine'den ayrılmaması bir hata değildir. Çünkü o, isyancıların Osman'a ulaşmasını önlemesine rağmen Ümeyye ailesi tarafından Osman'ı öldürmekle suçlanacağını tahmin etmemiştir. (d) Ali, Osman'ın öldürülmesinden sonra insanların yoğun rağbetine istinaden hilafeti üstlenmiştir. Böylece hilafetin liyakatsiz kişilere geçmesini engellemiştir. (e) Cemal Savaşı'nın patlak vermesinde, şeriatın vurguladığı adalet esasını uygulamak isteyen Ali'ye muhalefet eden dünya sevdalısı grup suçludur. (f) Ali, hilafeti devraldığında Muaviye'yi (ö. 60/680) Şam valiliğinden azletmekle isabet etmiştir. Zira Muaviye Şam valisi olarak kalsaydı bile kesinlikle Ali'ye muhalefet etmekten geri durmayacaktı. Ali, tek çözümün kılıç olduğunu önceden görmüş, bu sebeple zaman kaybetmeden Muaviye'nin üzerine yürümüştür. (g) Ali, Şam ordusunu Fırat'ın suyundan mahrum bırakmamakla şeriata uymuş ve kendisine yakışan müsamahakâr bir tavır sergilemiştir. (h) Sıffin Savaşı'nın tahkim ile sonuçlanması ve kararın iki liyakatsiz hakeme bırakılmasında Ali değil, tüm uyarılarına rağmen onu buna mecbur bırakan kendi safındaki isyancı muhalifler suçludur. (i) Ali, Sıffin'daki ateşkes antlaşmasında isminin önünden halife unvanını silmeye razı olurken Hz. Peygamber'in Hudeybiye Antlaşması'nda isminin önünden nübüvveti silmesini örnek almıştır. (j) Ali'nin şair Necâşî gibi bazı taraftarlarının Muaviye'nin safına katılmaları kendi ayıplarıdır. Bunlardan bazıları, işledikleri suçlar nedeniyle cezalandırıldıkları için, bazıları da Muaviye'nin bahşişlerine nail olmak için Ali'yi terk etmiştir. (k) Muaviye'nin Mısır'ı ele geçirmesinde Ali'yi, Mısır valisi Kays b. Sa'd'ı (ö. 60/680) ve halefi Muhammed b. Ebû Bekir'i (ö. 38/658) suçlamayı gerektirecek bir durum yoktur. (l) Son olarak Ali, kendisine suikast düzenlenmesine ihtimal vermediği için korumasız dolaşmıştır.

İbn Ebu'l-Hadîd bu görüşlerini ortaya koyarken her ne kadar Ali'nin ismetini esas almışsa da genel anlamda tutarsız yorumlar yapmamış ve tarihî gerçeklere aykırı şeyler söylememiştir. Dolayısıyla onun söz konusu görüşlerinin ilmfî değer taşıdığını teslim etmek gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ebu'l-Hadîd, *Nehcu'l-belâga*, *Şerhu Nehci'l-Belâga*.

Abstract

One of the most important issues that distinguishes the Baghdādī branch of the Mu‘tazila from the Baṣran branch is their view on ‘Alī b. Abī Ṭalīb (d. 40/661). Basra branch accepts the order of virtue of the first four caliphs as their order of coming to office, while the Baghdad branch considers the first three caliphs legitimate, but considers Ali more virtuous than them. The Baghdādī Mu‘tazilis who outspokenly defended this idea were Abū Ja‘far al-Iskāfī (d. 240/854), Abū al-Qāsim al-Ka‘bī (d. 319/931) and Ibn Abī al-Ḥadīd (d. 656/1258). Among them, Ibn Abī al-Ḥadīd was renowned as “the greatest scholar of the Mu‘tazila” and was considered one of the last representatives of this school. He ardently defended ‘Alī’s superiority in his commentary on *Nahj al-Balāgha*, the famous collection of Ali’s sermons, letters and wisdom sayings. In his defense, he rebutted some criticisms about ‘Alī’s political decisions from his school’s point of view. Many items of Ibn Abī al-Ḥadīd’s rebuttal are worthy of analysis in terms of their content, style and approach. This article aims to present a detailed account of Ibn Abī al-Ḥadīd’s aforementioned refutations. In addition to the descriptive method, the interpretative method was also employed in the article.

Although Ibn Abī al-Ḥadīd did not consider Ali’s infallibility necessary (*wājib*), unlike Imamiyya, he accepted it. Therefore, he responded to the criticisms directed at Ali, starting from the point of Ali’s innocence. According to Ibn Abī al-Ḥadīd: (a) After the death of the Prophet, ‘Alī insisted on becoming the new leader of the Muslim community. He did not act hastily to assume the caliphate because he was not expecting any opposition to that. However, when the events took a different turn, he did not escalate the situation, rather accepted the *status quo*. (b) ‘Alī also did the right thing by participating in ‘Umar b. al-Khaṭṭāb’s (d. 23/644) electoral *shūrā*. This was an opportunity for him to become the next caliph, and reinstitute a system in accordance with the Qur‘ānic principles and *sunna* of the Prophet. (c) It was also not an error when ‘Alī decided to stay in Medina during the events of ‘Uthmān’s murder (d. 35/656). He played an active role in dissuading the rebels from their attempt to kill ‘Uthmān, but he was in no position to know that his activity would be used against him later by the Umayyads who accused ‘Alī of being complicit in ‘Uthmān’s murder. (d) ‘Alī took the caliphate after ‘Uthmān because of his popularity among the people. In this way, he managed to prevent an unqualified person to occupy the seat of the caliphate. (e) When the Battle of Camel broke out, those who demanded justice and opposed ‘Alī were in error. (f) When ‘Alī became the new caliph, his decision to remove Mu‘āwīya (d. 60/680) from the governorship of Syria was correct. This is because Mu‘āwīya would have refused to accept ‘Alī’s leadership even had he stayed in office as a governor. ‘Alī understood that the conflict would end only through fighting, so he did not lose time in marching against Mu‘āwīya. (g) During the battle he abided by the *shar‘a* and allowed the Syrian army to access water. (h) It was not ‘Alī, but those defectors in his army who obliged him to end the fighting through arbitration. (i) When ‘Alī agreed to sign the Ṣiffīn ceasefire agreement and did not use his title *amīr al-mu‘minīn*, he followed the Prophet’s example since the latter also refrained from using his title during the Ḥudaybiyya agreement. (j) ‘Alī also cannot be blamed for those among his supporters, such as the poet al-Najāshī, who defected and joined the ranks of Mu‘āwīya. The motivations for the defectors were either to attain worldly gains or to escape from punishment for the crimes which they had committed. (k) When Mu‘āwīya managed to conquer Egypt, ‘Alī’s governors of the province, Qays b. Sa‘d (d. 60/680) or Muḥammad b. Abī Bakr (d. 38/658), did nothing for which they could be blamed. (l) And finally, ‘Alī never had guards to protect him because he was never afraid of being assassinated.

Although Ibn Abī al-Ḥadīd took Ali’s innocence as a basis while presenting these views, he did not make inconsistent comments in general and did not say things contrary to historical facts. Therefore, it is necessary to acknowledge historical value of his views in question.

Keywords: Kalām, ‘Alī b. Abī Ṭalīb, Ibn Abī al-Ḥadīd, *Nahj al-Balāgha*, *Sharḥ Nahj al-Balāgha*.

Giriş

Ali b. Ebû Tâlib'in¹ ilim, takva, ihlas, samimiyet, fedakârlık, şefkat, kahramanlık ve şecaat gibi yüksek ahlakî ve insanî vasıflar bakımından müstesna bir mevkie sahip olduğu noktasında Müslümanlar arasında ittifak vardır.² Ali'yi sevip saymak hiçbir zaman Şîa'ya özgü bir hâdise olmamış, Ehl-i Sünnet büyükleri de Ali'ye sevgi ve saygılarını her daim dile getirmişlerdir. Örneğin Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), “Resûlullâh'ın ashabından hiçbiri hakkında Ali b. Ebû Tâlib hakkında nakledildiği kadar fazilet nakledilmemiştir.” diyerek Ali'nin yüksek makamına işaret etmiştir.³ Ömer b. el-Hattâb'ın torunlarından olup çağının önde gelen edip ve şairleri arasında yer alan Abdülbâkî el-Ömerî (ö. 1279/1862), Ali'yi duygu yüklü zarif kasideleriyle övmüştür.⁴ Ezher'in şeyhlerinden Selîm el-Bişrî (ö. 1334/1916), Ali'nin faziletlerinin rakamlarla ifade edilemeyeceğini, onun bunlara ve bunlardan daha da fazlasına layık olduğunu dile getirmiştir.⁵ Sünnî âlimler Ali'ye ve soyuna hürmetlerini eser düzeyinde de ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda Nesâî'nin (ö. 303/915) *Hasâisu Emîri'l-Mü'minîn Ali İbn Ebî Tâlib*,⁶ İbn Talha eş-Şâfiî'nin (ö. 652/1254) *Matâlibu's-seûl*,⁷ Sibt İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 654/1256) *Tezkiretü'l-havâs*,⁸ el-Kencî eş-Şâfiî'nin (ö. 658/1260) *Kifâyetu't-tâlib*,⁹ İbrahim el-Cüveynî'nin (ö. 8./14. asrın ortaları) *Ferâidu's-sımtayn*,¹⁰ İbnu's-Sabbâğ el-Mâlikî'nin (ö. 855/1452) *el-Fusûlu'l-muhimme*,¹¹ el-Kundûzî el-Hanefî'nin (ö. 1294/1877) *Yenâbü'u'l-mevedde*¹² ve Şeblencî'nin (ö. 14./20. asrın başları) *Nûru'l-absâr*¹³ adlı eserlerini zikretmek mümkündür. Bu eserler, Ali'nin Müslümanlar için bir ortak değer olduğunun açık delilleridir.

¹ Ali b. Ebû Tâlib hakkında bilgi veren bazı klasik kaynaklar için bk. Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001), 3/17-38; Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Akâşe (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.) 203-218; Ahmed b. Ebû Yakub b. Cafer el-Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Şeriketü'l-A'lamî li'l-Matbû'ât, 1431/2010), 2/74-121; Ahmed b. Davud ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, thk. Abdülmunim Âmir (Kahire: y.y., 1379/1960), 144-215. Ali b. Ebû Tâlib hakkında ülkemizde yapılan akademik çalışmalardan bazıları için bk. Abdülhalik Bakır, *İdarî ve İktisâdî Yönden Hz. Ali Dönemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990); İbrahim Sarıçam, “Hz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti”, *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu (08-10 Ekim 2004 Bursa)* (Bursa: y.y., 2005), 17-26; Âdem Apak, “Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki Rolü”, *Marife* 5/1 (Bahar 2005); Gencal Şenyayla, *Hayatı ve İlk Dönem İslâm Toplumundaki Yeri Açısından Hz. Ali* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

² Ethem Ruhi Fırlalı, “Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/374.

³ Nesâî ve Ebû Ali en-Nisâbü'rî de bu görüşe katılmaktadırlar. bk. Abdülhüseyn Şerefüddîn el-Müsevî, *el-Mürâca'ât* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1426/2005), 269-270.

⁴ Abdülbâkî el-Ömerî, *Divânu'l-bâkiyâti's-sâlihât* (Kum: İntişârâtü's-Şerîfi'r-Radî, 1412/1992), 19-37, 56-64.

⁵ Müsevî, *el-Mürâca'ât*, 270.

⁶ Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Hasâisu Emîri'l-Mü'minîn Ali İbn Ebî Tâlib*, thk. Ahmed el-Bellûşî (Kuveyt: Mektebetü'l-Mu'allâ, 1406/1986).

⁷ Ebû Sâlim Muhammed İbn Talha eş-Şâfiî, *Matâlibu's-seûl fi menâkıbı âli'r-resûl*, thk. Abdülaziz et-Tabâtabâî (Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, ts.).

⁸ Sibt İbnu'l-Cevzî Yûsuf b. Kızıoğlu, *Tezkiretü havâssi'l-ümme fi hasâisi'l-eimme* (Tahran: Mektebetü Nînova el-Hadîse, ts.).

⁹ Muhammed b. Yusuf el-Kencî eş-Şâfiî, *Kifâyetu't-tâlib fi menâkıbı Ali İbn Ebî Tâlib* (Necf: Matba'atü'l-Garî, 1356/1937).

¹⁰ İbrahim el-Cüveynî, *Ferâidu's-sımtayn fi fadâili'l-Murtadâ ve'l-Betûl ve's-Sıbtayn*, thk. Muhammed Bâkır el-Mahmûdî (Kum: Dârü'l-Habîb, 1428/2007).

¹¹ Ali b. Muhammed İbnu's-Sabbâğ el-Mâlikî, *el-Fusûlu'l-muhimme fi ma'rifeti'l-eimme*, thk. Sami el-Garîrî (Kum: Dârü'l-Hadîs, 1422/2002).

¹² Süleyman b. İbrahim el-Kundûzî, *Yenâbü'u'l-mevedde* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1418/1997).

¹³ Mümin b. Hasan eş-Şeblencî, *Nûru'l-absâr fi menâkıbı âli beyti'n-nebiyyi'l-muhtâr* (Kum: Müessesetü's-Şerîf er-Radî, ts.).

Ali, ilk dönem İslâm tarihinde yaşanan olayların merkezinde yer almış çok önemli bir dinî-siyasî aktördür. Bu sebeptendir ki onun söz, davranış ve tutumları iman, kader, vaat-vaîd, imamet gibi kavramların çeşitli şekillerde yorumlanmasına, dolayısıyla da çeşitli mezheplerin doğuşuna ve/veya gelişimine olanak sağlamıştır. Bununla birlikte Ali'nin bazı siyasî kararlarının eleştiri konusu yapıldığı da bir gerçektir. İbn Ebu'l-Hadîd bu eleştirilerin bir kısmını, Ali'ye ait hutbe, mektup ve veciz sözleri içeren bir antoloji olan *Nehcü'l-belâga*'ya yazdığı geniş şerhte zikretmiş ve mensubu olduğu Bağdat Mutezilesi'nin bakış açısıyla cevaplandırmıştır.¹⁴ Bu konuya geçmeden önce Bağdat Mutezilesi'nin Ali'ye bakış açısını ortaya koymakta fayda vardır. Söz konusu bakış açısına göre Ali, Hz. Peygamber'den sonra ahirette tüm kulların en üstünüdür ve cennette en yüksek makama sahip olanıdır. O, dünyada da kulların en üstünü, en çok meziyet ve menkıbeye sahip olanıdır. Ona düşmanlık eden, karşısında savaşan ya da kin güdenlerin tamamı ise Allah'ın düşmanlarıdır ve onlar kâfirler ve münafıklarla birlikte sonsuza kadar ateşte kalacaklardır. Tövbe edip onun velâyeti ve sevgisi üzerine öldüğü kesin olanlar bundan hâriçtir. Çünkü Hz. Peygamber'in ona, "Savaşın, benim savaşımıdır. Barışın da benim barışımıdır." ve "Allah'ım! Ona dost olana dost, düşman olana düşman ol." ve "Seni ancak bir mümin sever. Senden ancak bir münafık nefret eder." dediği sabittir. Ali ile Hz. Peygamber arasında nübüvvet mertebesi dışında bir fark yoktur. Nübüvvet dışında Ali'nin Hz. Peygamber'le ortak olduğu tüm faziletler kabul edilmelidir.¹⁵

İbn Ebu'l-Hadîd bu bakış açısını benimsemenin ötesinde Bağdat Mutezilesi içerisinde Ali'ye en çok değer veren, onu en samimi ve kararlı şekilde savunan âlim olmuştur. Bunda Şîilerin yoğun yaşadığı Medâin'de doğup büyümesinin ve hocaları arasında yer alan Basra Nakibi Ebû Cafer el-Hasanî'nin (ö. 7./13. asrın ilk çeyreği) etkisi altında kalmasının belirleyici olduğu söylenebilir. İbn Ebu'l-Hadîd, Basra Mutezilesi'nden İbn Metteveyh'in (ö. 5./11. asrın ortaları) yaptığı gibi Ali'nin ismetini kabul etmiş, bununla birlikte imâmiyye'den farklı olarak bu ismeti zorunlu görmemiştir.¹⁶ Onun Ali'yi savunma bağlamında yazdıklarını doğru değerlendirebilmek açısından bu hususların bilinmesi önem taşımaktadır.

İbn Ebu'l-Hadîd'in Ali'yi savunma bağlamında yazdıkları, İslam Tarihi, İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelâm disiplinlerini ilgilendiren önemli veriler içermektedir. Dolayısıyla bunların bilinmesinde büyük fayda vardır. Bu makalede Ali'nin bazı siyasî kararlarına yöneltilen eleştiriler ve İbn Ebu'l-Hadîd'in bunlara verdiği cevaplar maddeler halinde aktarılmış, ayrıca her bir maddenin akabinde o maddeyle ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Değerlendirmelerde tarihî verilerden yola çıkılmış, bu veriler mantıksal düzlemde analiz edilmiştir. Makalede İbn Ebu'l-Hadîd'in *Şerhu Nehci'l-Belâga*'sı merkeze alınmış, bazen de tamamlayıcı bilgiler içeren farklı kaynaklara başvurulmuş veya işaret edilmiştir.

¹⁴ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/238-250.

¹⁵ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 5/512.

¹⁶ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 2/275.

1. Ali b. Ebû Tâlib'in Siyasî Kararlarına Yöneltilen Eleştiriler ve İbn Ebu'l-Hadîd'in Bunlara Verdiği Cevaplar

1

Eleştiri: Ali, Medine'de halife olarak kendisine biat edildiğinde, yönetimini istikrara kavuşturana kadar Muaviye'yi Şam valiliğinde bıraksaydı,¹⁷ Muaviye ve Şam ehli ona biat ettikten sonra ise Muaviye'yi azletseydi, aralarında savaş çıkmasını engellemiş olurdu.¹⁸

Cevap: O zamanın şartları dikkate alındığında, Emîrülümünîn, Muaviye'nin Şam valisi olarak kalsa da kendisine biat etmeyeceğini biliyordu.¹⁹ Muaviye'nin Şam valisi olarak kalması, Muaviye'nin konumunu güçlendirecek, biatten imtina etmesine zemin hazırlayacaktı. Eleştiri sahibi, şu üç seçenekten başka bir şey söyleyemez: 1) Ali, Muaviye'den biat istemeli, hemen ardından Şam valiliğini ona vermeliydi. Böylece iki işi bir arada yapmalıydı. 2) Ali, öncelikle Muaviye'den biat istemeliydi. 3) Ali önce Muaviye'yi Şam valisi yapmalı, ileriki bir zamanda da ondan biat istemeliydi. Birinci seçenekte, Muaviye'nin Şam ehline sadece valilikle görevlendirildiğini söylemesi mümkündür. Bu durumda o, Şam ehlinin nezdinde durumunu sağlamlaştırarak, kafalarında, "Şayet buna ehil olmasaydı, Ali ona itimat etmezdi." şeklinde bir algı oluşturacaktı. Sonra biat talebini geçiştirerek Ali'yi sürekli oyalayacaktı. İkinci seçenek, Emîrülümünîn'in yapmış olduğu tercihtir. Üçüncü seçeneğe gelince, bu, birinci seçenek gibidir, hatta Muaviye'nin muhalefet ve isyan arzusunu daha çok kamçılayan bir veçhete sahiptir. Siyer ilmîni bilen biri, nasıl olur da Muaviye'nin Şam valisi olarak bırakıldığı takdirde Ali'ye biat edeceği vehmine kapılabilir? Nitekim ikisi arasında çözüme kavuşturulması mümkün olmayan eski kan davaları ve kinler mevcuttu. Ali, aynı savaş meydanında Muaviye'nin kardeşi Hanzala'yı, dayısı Velîd'i ve dedesi Utbe'yi öldürmüştü.²⁰ Osman döneminde ikisi arasında sert tartışmalar yaşanmıştı. Hatta Muaviye Ali'yi şu sözlerle tehdit etmişti: "Ben Şam'a gidiyor ve bu ihtiyarı -yani Osman'ı- senin yanında bırakıyorum. Vallahi onun bir teline bile zarar gelirse sana yüz bin kılıçla saldıracağım." İbn Abbas'ın Ali'ye, "Onu bir ay vali yap, sonra ömür boyu azlet." demesi ve Muğîre b. Şu'be'nin sunduğu öneri ise tamamen ikisinin tahayyülü, galip gelen zannı ve tahminlerinden ibarettir. Ali, Muaviye'nin halini onlardan daha iyi biliyordu. Bu halin tedavi edilemez olduğunun farkındaydı. Muaviye'nin halini, sinsiliğini, hilelerini, Osman'ın öldürülmesi sebebiyle ve Osman'ın öldürülmesinden önce Ali'ye güttüğü kını bilen kişi, nasıl olur da Muaviye'nin Şam valiliğinde bırakılmakla kandırılabilceğini, bunun karşılığında Ali'ye sağ elini uzatarak biat edeceğini hatırına getirebilir? Muaviye bununla kandırılmaktan daha dâhiydi. Ali, Muaviye'yi Şam valiliğinde bırakarak kendine çektiği takdirde biatini elde edeceğini zannedenlere nazaran onu daha iyi tanıyordu. Ali'nin yanında bu hastalığın tek ilacı kılıçtı. Durum kaçınılmaz bir şekilde buna evriliyordu. Bu sebeple Ali son çareyi başa aldı.²¹

Değerlendirme: Yukarıdaki eleştiri, bir varsayım üzerine kurulmuştur. İbn Ebu'l-Hadîd bu varsayımın gerçekleşme ihtimalinin bulunmadığını cevabındaki makul delillerle göstermiştir. O,

¹⁷ Ali'nin vali politikası ve valileri hakkında bilgi için bk. Ünal Kılıç, "Hz. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri", *Hz. Ali Sempozyum Bildirileri 24-25 Ekim 2007* (İzmir: y.y., 2009), 317-335.

¹⁸ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/238.

¹⁹ Muaviye'nin Ali'ye karşı isyanı hakkında bk. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 174-180.

²⁰ İbn Ebu'l-Hadîd'in bu tespiti tarihî, sosyolojik ve psikolojik gerçeklerle örtüşmektedir. Nitekim Arapların kan davaları yüzünden yıllarca savaştıkları ve bu mevzudan doğan kinlerini nesiller boyu taşıdıkları bilinmektedir.

²¹ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/238-239.

cevabından sonra Zübeyr b. Bekkâr'ın (ö. 256/870) *el-Muvaffakiyyât*'ta rivayet ettiği bir haberi zikretmiş, buna vâkıf olanın şunu anlayacağını belirtmiştir: “Muaviye asla Ali'nin itaati altına girmeyecek ve ona biat etmeyecekti. Onun Ali'ye zıtlığı, siyahın beyaza zıtlığı gibiydi. Bu ikisinin bir araya gelmesi imkânsızdı. Muaviye'nin Ali'ye karşıtlığı, menfi kutbun müspet kutba karşıtlığı gibiydi. Bu karşıtlığın zeval bulması kesinlikle mümkün değildi.” İbn Ebu'l-Hadîd bu sözlerinin ardından Mervan b. el-Hakem'in Muaviye'ye Osman'ın öldürüldüğünü bildiren mektubunu, Muaviye'nin bu konuda Talha, Zübeyir, Mervan b. el-Hakem, Saîd b. el-Âs, Abdullah b. Âmir b. Küreyz, Velîd b. Ukbe ve Ya'lâ b. Ümeyye'ye yazdığı mektupları ve bunların cevaplarını *el-Muvaffakiyyât*'a dayanarak aktarmıştır. Saîd b. el-Âs haricinde hepsinin Muaviye'yi savaşa tahrik ve teşvik ettiklerini, Saîd'in ise onu uyardığını, Ümeyyeoğullarının ne yanında ne de karşısında durduğunu ifade etmiştir. Söz konusu mektuplara vâkıf olanların, durumu tedavi etmeye imkân bulunmadığını, kılıçtan başka çare olmadığını ve Ali'nin kararında isabet ettiğini net bir şekilde göreceğini söylemiştir.²² Kanaatimizce bu tarihî verileri göz ardı etmek mümkün değildir.

Muaviye'nin had safhada saltanat sevdalısı olduğu herkesçe bilinmektedir. 20 yıllık Şam valiliği bu sevdasını daha da kamçılarmış, saltanat yolunda ihtiyaç duyduğu malî ve askerî alt yapıyı oluşturmasına zemin hazırlamıştır. Yakın akrabası olan halife Osman'ın öldürüleceğini bilmesine rağmen ona yardım elini uzatmamasını, Osman öldürülünce de kan davasını güderek Ali'ye isyan etmesini onun saltanat hırsı bağlamında değerlendirmek gerekir. Muaviye, Sıffin Savaşı'nın ilerleyen merhalelerinde, Osman'ın katillerinin kendisine teslim edilmesi durumunda bile Ali'ye biat etmeyeceğini söyleyerek bir kez daha gerçek niyetini açığa vurmuştur.²³ Bu durumda İbn Ebu'l-Hadîd'in yukarıdaki cevabının tarihsel gerçeklerle örtüştüğünü itiraf etmek gerekmektedir.

2

Eleştiri: Ali, Talha'nın ve Zübeyir'in umre için Mekke'ye gitmelerine izin verdi.²⁴ İkisini yanında tutmayı ve yanından uzaklaşmalarını engellemeyi aklına getirmedi.²⁵

Cevap: Talha ve Zübeyir'in Medine'den ayrılmasının Ali'nin izniyle olup olmadığı konusunda raviler ihtilaf etmiştir.²⁶ İkisinin, Ali'nin izni ve bilgisi olmadan Medine'den ayrıldığı kabul edilirse yukarıdaki eleştiri geçersiz olur. İkisinin umre için Ali'den izin aldığı, onun da izin verdiği kabul edilirse -zira Ali'nin ikisine, “Vallahî amacınız umre değil, bana ihanettir!” dediği, ikisini fitneye koştuktan Allah'la korkuttuğu rivayet edilmiştir- cevap şöyle olur: Ali'nin ikisini hapsedmesi ne şeriat ne de siyaset açısından caizdi. Şeriat açısından, insanın yapmadığı bir şey için ya da yapacağı zannedilmekle birlikte gerçekleşmemesi caiz olan bir şey için cezalandırılması mahzurdur. Siyaset açısından ise, şayet Ali ikisini töhmet altında bıraksaydı -ki ikisi sahabenin önde gelenlerinden ve kıdemlilerinden, muhacirlerin sayılı simalarındandı- insanları kendinden soğutur, eleştiri oklarını üzerine çekerti. İnsanların şöyle demesini engelleyemezdi: “O, imametinden emin değil. Bu nedenle ümmetin ileri gelenlerini itham ediyor, fazilet sahiplerine güvenmiyor.” Ayrıca Talha ona ilk biat edendi, Zübeyir de hâlâ ona verdiği destekle tanınıyordu.

²² İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/239-244.

²³ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri: İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 28; Apak, “Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, 138.

²⁴ Ali'nin Talha ve Zübeyir hakkındaki görüşleri için bk. Muhammed Abduh, *Şerhu Nehci'l-Belâga* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1422/2003), 1/63, 99; 2/284-286, 350, 436-437.

²⁵ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/245.

²⁶ Ayşe, Talha ve Zübeyir'in Ali'ye karşı isyanı hakkında bk. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 180-186.

İkisini hapsedeydi ve ikisinden şüphelendiğini açığa vursaydı, hiç kimse ona meyletmez, herkes ona itaatten imtina ederdi. “Gönüllerini almak için ikisini vali atasaydı, taleplerini yerine getirerek bağlılıklarını temin etseydi!” diyenler olursa onlara şöyle denir: Sözümden anlaşıldığı kadarıyla siz Emîrül-müminîn'den imâmette sözü dinlenmeyen, yönetiminde başkalarının fetvasıyla hareket eden biri olmasını, Muaviye'yi Şam'a, Talha ve Zübeyir'i Mısır ve Irak'a vali olarak kerhen atmasını istiyorsunuz. Hâlbuki Ali'den önceki halifeler böyle şartlar altına girmemiş, imametten yalnızca ismin, hilafetten yalnızca lafzın kendilerine ait olmasına rıza göstermemişlerdir. Hatta Osman bazı valilerini azletmesi için kuşatılmasına rağmen buna yanaşmamıştır. Hal böyleyken siz nasıl olur da Ali'yi bu küçük düşürücü hamleyle yönetimini başlatmaya ve bu plana razı olmaya zorluyorsunuz? Bu husus gayet açıktır.²⁷

Değerlendirme: İbn Ebu'l-Hadîd, cevabında tüm olası senaryoları ele almış ve şu isabetli sonuca ulaşmıştır: Nebevî sünnetin uygulanmasından rahatsızlık duyanların tasarrufları yüzünden Ali suçlanamaz. Burada İbn Ebu'l-Hadîd'in konuyla ilgili olarak başka bir münasebetle naklettiği önemli bir bilgiye yer vermekte fayda vardır. İbn Ebu'l-Hadîd'in ünlü Mutezilî tarihçi ve ensâb âlimi Ali b. Muhammed b. Ebû Seyf el-Medâinî'den (ö. 228/843), onun da Fudayl b. Ca'd'dan naklettiğine göre Arapların²⁸ Ali'yi yüzüstü bırakmalarının temel sebebi mal mevzusudur. Ali, soyluları sıradan insanlara ve Arapları Acemlere üstün tutmamış, hükümdarların yaptığı gibi reislerle ve kabile emîrlere ayrıcalık tanımamış ve onları kendine çekmeye çalışmamıştır. Mâlik el-Eşter'in kabile reislerine mal dağıtma yönündeki tavsiyesini kabul etmemiş, adaletten asla taviz vermeyeceğini belirtmiştir.²⁹ Hz. Peygamber'in Ali'ye ümmetin kendisinden sonraki durumu hakkında verdiği bilgiler Fudayl'ın tespitini destekler niteliktedir. Muhaddislerin çoğunun rivayetine göre Hz. Peygamber Ali'ye şöyle demiştir: “Ey Ali! Ümmet mallarıyla sınanacaktır. Ümmetin fertleri Rablerine dinlerini minnet edecekler, O'nun rahmetini dilerken gazabından emin olduklarını sanacaklar, haramını yalan şüphelerle ve aldatıcı arzularla helal sayacaklardır. Böylece içkiyi nebiz, haksız kazancı hediye ve faizi ticaret adı altında helal edeceklerdir.”³⁰ İslâm tarihi, Hz. Peygamber'i haklı çıkaran sayısız örnekle doludur. Ali, nebevî sünneti uygulamak amacıyla hilafeti boyunca çıkar çevrelerine taviz vermemiştir. Onu bu ahlakî siyaseti sebebiyle eleştirmek kanaatimizce büyük bir haksızlıktır.

3

Eleştiri: Ali, Kays b. Sa'd'ı azlederek Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır'a vali tayin etmiş,³¹ bunun sonucunda Muhammed öldürülmüş ve Muaviye Mısır'ı ele geçirmiştir.³²

Cevap: Muhammed'in -Allah ona rahmet etsin- Mısır valiliğine ehil olmadığı söylenemez. Çünkü o, cesur, zâhit, fazilet sahibi, aklı ve görüşü sağlam biriydi. Buna ek olarak o, Emîrül-müminîn'i ihlaslı bir şekilde seven ve var gücüyle ona itaat edenlerdendi. Ali'ye bağlılığında şek, desteğinde şüphe yoktu. O, Ali'nin beslemesi ve yetiştirmesiydi. Ali onu eğitmiş, şefkatine mazhar eylemiş, öz çocuklarından ayırt etmemişti. Ayrıca Mısırlılar onu oldukça çok seviyor ve valiliğini tercih

²⁷ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/245-246.

²⁸ Burada, hem Ali'ye biat etmeyen hem biat etse de emirlerine uymayan Araplar kastedilmektedir.

²⁹ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/246-247.

³⁰ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/90.

³¹ İbn Ebu'l-Hadîd, Ali'nin Mısır'a atadığı valilerin haberlerini İbn Hilâl es-Sekafî'nin *el-Gârât* adlı eserinden nakletmektedir. bk. İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 2/137-153.

³² İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/246.

ediyorlardı. Osman'ı kuşattıklarında ve ondan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i azletmesini istediklerinde Muhammed'in Mısır'a vali atanmasını önermişlerdi. Osman da onu Mısır valisi olarak atadığına dair belgeyi imzalamıştı. Muhammed Mısırlılarla birlikte Mısır'a doğru yola çıktığında, Osman, Abdullah b. Sa'd'a bir mektup yazmış, bu mektupta Muhammed'e ve Mısırlılar'a uygulayacağı şeyi bildirmiştir ki, bu şeyin ne olduğu herkesçe bilinmektedir. Mektup Mısırlıların eline geçince hepsi Medine'ye dönmüş ve Osman'ın katli gerçekleşmişti. Sahih görüş ve doğru karar, Muhammed'in Mısır'a vali olarak tayin edilmesiydi. Mısırlıların ona meyli, onu tercih etmeleri ve üstün özelliklerin kendisinde toplanması sebebiyle valiliğe layık olması bunu gerektiriyordu. Mısır halkının Muahammed'e itaat etmesi, onu desteklemesi ve sevgisi etrafında birleşmesi kuvvetle muhtemel görünüyordu. Ancak olan oldu, yönetim bozuldu ve elden kaydı. Emîrülümünîn bu durumdan dolayı ayıplanamaz. Çünkü imam, maslahat içerdiğini zannettiği şekilde olayları idare eder. Gaybı Allah'tan başka hiç kimse bilmez. Resûllah da Mu'te'de Cafer'i komutan atamıştı. O öldürülünce Zeyd komutan oldu. O da öldürülünce Abdullah b. Revâha komutanlığı devraldı. O da öldürülünce ordu dağıldı. Onlardan Medine'ye dönen, en kötü halde döndü. Herhangi birinin bu yüzden Resûlullâh'ı ayıplamaya ve kararını eleştirmeye hakkı var mıdır?³³

Değerlendirme: Kays b. Sa'd ilim ve takvasının yanı sıra şecaat, basiret ve tecrübesiyle de temayüz etmiş bir şahsiyetti.³⁴ Onun Mısır valiliğinden azlinin sebebi olarak Mısır'daki Osman taraftarlarına ılımlı davranması, bunun da Ali-Muaviye mücadelesinde bazı olumsuz gelişmelere yol açması gösterilmiştir.³⁵ Ancak Ali cephesi açısından olumsuz olan bu gelişmeler Kays'ın ılımlı tutumundan ziyade Amr b. el-Âs'ın dâhice tasarlayıp Muaviye'nin maharetle uyguladığı siyasî planın bir sonucudur.³⁶ Yalan ve hile üzerine kurulu bu plan Mısır'da bulunan yaklaşık 10.000 kişilik Osman taraftarı grup sayesinde tutmuştur. Ortada Ali'yi, Kays'ı ya da Muhammed b. Ebû Bekir'i eleştirmeyi gerektirecek somut bir hata bulunmamaktadır. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, her olumsuz sonucun kişisel hatadan kaynaklanmayabileceği, hasmın tasallut gücünün de belirleyici olabileceği gerçeğidir.

4

Eleştiri: Ali'nin ashabından bir grup ondan ayrılarak Muaviye'ye katılmıştır. Abisi Akîl b. Ebû Tâlib, şairi Necâşî ve ashabının önde gelenlerinden Rakabe b. Maskala bu gruptakilere örnektir. Şayet Ali onlara soğuk davranıp kendisinden uzaklaştırmasaydı, bunlar kendisinden ayrılıp düşmanına katılmazlardı. Bu, siyasetin kurallarına, ayrıca ashabın ve halkın kalplerini ısındırma ilkesine aykırıdır.³⁷

Cevap: Biz her şeyden önce, dünya nimetlerine rağbet edenlerin, dünyanın süsüne ve lezzetlerine aldananların Muaviye'ye meyletmesini garipse miyoruz. Nitekim Muaviye, böylelerine talep ettikleri şeyleri hibe ediyor, ümit ettikleri şeyleri bahşediyordu. Amr b. el-Âs'a Mısır'ın gelirini bağışlıyor, Zülkelâ' ve Habib b. Mesleme'ye umduklarından fazlasını veriyordu. Ali ise Müslümanların kendisine emanet edilen malları konusunda şeriatın hükmünden ayrılmıyordu. O derece ki, Hâlid b. Muammer es-Sedûsî, Albâ b. el-Heysem'i Ali'den ayrılıp Muaviye'ye

³³ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/246.

³⁴ Kays'ın hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1390/1970), 4/547-554; 5/162-164.

³⁵ Abdulhalik Bakır, "Kays b. Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/93.

³⁶ Bu planın nasıl işlediği hakkında bk. Apak, "Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", 137.

³⁷ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/246.

katılmaya teşvik ederken ona şöyle demişti: “Ey Albâ! Aşiretin hususunda Allah’tan çekin! Nefsinin ve akrabalarının menfaatini düşün. Hasan ve Hüseyin’in maaşına, hayatlarının zorluğunu aşana kadar birkaç dirhem zam yapmasını istediğimde buna öfkelenip isteğimi gerçekleştirilmeyen bir adamın yanında ne ümit edersin?”

Akîl’e gelince, güvenilir ravilerin ittifakına göre –ki sahih olan da budur– o ancak Emîrül-müminîn vefat ettikten sonra Muaviye ile buluşmuştur. Onun Medine’de kalıp Cemel ve Sıffin savaşlarına katılmadığı doğrudur. Ancak bu, Emîrül-müminîn’in izniyleydi. Akîl, iki hakemin kararından sonra çocukları ve diğer aile efradıyla Küfe’ye gelmek için Ali’den izin istediğinde Medine’de kalması yönünde emir almıştı. Üstelik meşhur bir habere göre Muaviye, Sıffin’da kendisine yardım etmekten geri duran Saîd b. el-Âs’ı azarladığında, Saîd ona şöyle demişti: “Beni çağırırsaydın sana yakın olurum. Ama ben, Akîl ve diğer Haşimoğulları gibi evde oturmayı tercih ettim. Biz gazveye çıksaydık, onlar da çıkacaktı.”

Necâşî ise Ramazan Ayı’nda içki içti. Ali onu cezalandırdı, üzerine de yirmi değnek vurdurdu. Necâşî bu fazlalığın nedenini sorduğunda, Ali, “Ramazan Ayı’nda Allah’a karşı cüret gösterdiğin için” dedi. Bunun üzerine Necâşî Muaviye’ye kaçtı.

Rakabe b. Maskala ise Benî Nâciye’nin esirlerini sattıktan sonra serbest bıraktı, sonra da aldığı parayı inkâr ederek Muaviye’ye sığındı. Ali onun hakkında, “Başlangıçta efendilere yakışan bir davranış sergiledi, ama sonra köleler gibi firar etti.” dedi. Kanunları askıya almak, dinin hükmünü geçersiz kılmak ve Müslümanların malını zıyan etmek, Allah’ın rızasını ve dine uymayı dileyenlerin yapacağı işler değildir. Ali’nin bu tür şeyleri -ister küçük ister büyük hacimde olsunlar- hoş görmesi beklenemezdi.³⁸

Değerlendirme: Ali’nin Necâşî ve Rakabe’yi dışlaması, işledikleri suçlar nedeniyle doğaldır. Akîl’in durumu ise zannedildiğinden farklıdır. Bunu görebilmek için Akîl’in siretini bilmek gerekmektedir. İbn Ebu'l-Hadîd’in bildirdiğine göre künyesi Ebû Yezîd olan Akîl, kardeşi Ali’den yirmi yaş büyüktü. Resûlullâh onu şu sözleriyle onurlandırmıştır: “Ey Ebû Yezîd! Ben seni iki açıdan seviyorum: Benim akrabam olduğun için, bir de amcamın sana olan sevgisi için.” Akîl, Bedir Savaşı’na amcası Abbas gibi kerhen katılmak zorunda kalmıştır. Bu savaşta esir alınmış, sonra fidye karşılığı serbest bırakılmış ve Mekke’ye dönmüştür. Hudeybiye’den önce Müslüman olup hicret etmiş, 8/629 yılında kardeşi Cafer ile Mûte Savaşı’na katılmıştır. Muaviye’nin hilafeti döneminde 50/670 yılında 96 yaşında hayata gözlerini kapamıştır. Akîl, Kureys’in nesebi ve tarihi konusunda en bilgili kişiydi. Kureys’in geneli, ayıplarını ortaya döktüğü için onu sevmezdi. İnsanların en hazır cevaplılarından ve en güçlü hafızaya sahip olanlarındandı.³⁹ Akîl, uğruna canını verecek kadar kardeşi Ali’ye bağlıydı. Zira o, iki hakemin kararından sonra Dahhâk b. Kays’ın baskını gerçekleştiğinde Ali’ye yazdığı mektupta, Küfe halkının kendisini ortada bıraktığını duyduğunu, dilerse çocuklarıyla birlikte kendisine destek vermek için Küfe’ye gelebileceğini, yaşarsa onunla birlikte yaşamayı ve ölürse onunla birlikte ölmeyi dilediklerini, kendisinden sonra hayatın anlamsız olacağını belirtmiştir. Ancak Ali, abisine kendisinden razı olduğunu söylemiş, ondan bunun bilincinde olarak Medine’de kalmasını talep etmiş, zira öldürüldüğü takdirde kendisiyle birlikte akrabalarının da öldürülmesini istemediğini dile getirmiştir. Ayrıca Kureys’in Resûlullâh’a karşı savaşmak için birleştiği gibi kendisine karşı savaşmak için de birleştiğini, kendisiyle akrabalık bağlarını kopardığını ve yönetimi elinden almak

³⁸ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/246-247.

³⁹ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/369-370.

için uğraştığını zikretmiştir.⁴⁰ Bu tarihsel veriler dikkate alındığında, Akîl'in Ali'yi bırakarak Muaviye'nin safına katıldığı yönündeki iddianın temelsiz bir iddia olduğu anlaşılmaktadır. Bu iddia, Ali'nin ölümünden sonra Akîl'in Muaviye ile buluşmasından kaynaklanmıştır. Sırf bu buluşmanın gerçekleşmesinden yola çıkarak Akîl'in saf değiştirdiği sonucuna varmak hatalıdır.

5

Eleştiri: Ali tahkim konusunda⁴¹ şeriatın cevaz vermediği bir karara itimat etmiştir. Zira Allah'ın dininde kişileri hakem kılmıştır. Hâlbuki Allah şöyle demektedir: “Hüküm yalnız Allah'ındır.”⁴² Diğer taraftan, o, tahkime giden süreci yönetme noktasında yanlış karar vermiştir. Çünkü zafer emarelerini gördükten ve Muaviye'nin boynunu neredeyse ele geçirdikten sonra kararlılığından vazgeçerek tahkime bel bağlamıştır. Tahkimi kabul etmesi, kendinden şüphe duyduğunu gösterir. Ayrıca Basra Savaşı'nda Küfeliileri kendisine katılmaktan alıkoyduğu için fasık saydığı Ebû Musa'nın ve fasıkların en fasıkı olan Amr b. el-Âs'ın hakemliklerine razı olması açık bir hatadır.⁴³

Cevap: Kişilerin dinde hakem kılınması mahzur değildir. Zira yüce Allah, kadınlı eşi arasında bir hakem belirlenmesini emretmiştir. Demiştir ki: “Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin.”⁴⁴ İhramlıyken avlananın cezası konusunda da şöyle demiştir: “Bunu, aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder.”⁴⁵

Ali'nin zafer emarelerini gördükten sonra kararlılığından vazgeçmesine gelince, mütevatir habere göre Şam ehli, Iraklıların zafere ve Muaviye'nin helâk olmaya yaklaştığını görünce mushafı mızraklarına geçirdiler, Iraklılar da bu tuzağa düşerek şöyle dediler: “Bunlara karşı savaşmaya devam etmek haramdır. Caiz olan tek şey, silahımızı bırakmak, savaşı durdurmak ve Mushaf'a müracaat ederek onun hükmüne uymaktır.” Ali onlara bunun bir tuzak olduğunu, bir saat daha sabretmeleri durumunda kesin zafere erişeceklerini söylediyse de onlar buna karşı çıktılar. Ondan, Eşter'e haber gönderip cepheden geri dönmesini emretmesini talep ettiler. Ali, Eşter'e haber gönderdi. Eşter, “Zafer emareleri açıkça görülüyorken nasıl dönebilirim ki?” dedi. Iraklılar, Ali'den bir defa daha haber göndermesini istediler. Ali, haberi gönderdi. Eşter daha önceki cevabını tekrarladı ve kendisine bir saat mühlet verilmesini istedi. Iraklılar bunun üzerine Ali'ye şöyle dediler: “Seninle Eşter arasında, talebimizi kabul etmemesi yönünde bir anlaşma olduğunu sanıyoruz. Eğer onu buraya getirecek birini göndermezsen, Osman'ı öldürdüğümüz gibi seni de kılıçlarımızla öldürürüz. Ya da seni tutuklayıp Muaviye'ye teslim ederiz.” Elçi, Eşter'e dönüp, “Şam ordusunu hezimete uğratıp zafer kazanmayı mı, yoksa Emîrlümünîn'in çadırında öldürülmesini mi istiyorsun?” dedi. Eşter, “Bunu da mı yaptılar? Allah köklerini kurutsun! Muaviye'yi sakalından tutmuşken ve o gözüyle ölümü görmüşken mi döneceğim?” diye karşılık verdikten sonra mecburen geri döndü. Iraklıları yeren sözler sarf etti, onlarla karşılıklı atıştı. Olaylar bu şekilde cereyan ettiyse Emîrlümünîn'in hangi taksirde bulunmuştur? Sözü dinlenmeyen ve görüşü kabul edilmeyen birine taksir ya da kötü yönetim nispet edilebilir mi? Aynı cevabı, onların, “Tahkim, onun kendinden şüphe ettiğini gösterir.” demelerine karşı

⁴⁰ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 1/214.

⁴¹ Bu konuda genel bilgi için bk. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 199-203.

⁴² *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-En'âm 6/57.

⁴³ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/247.

⁴⁴ en-Nisâ 4/35.

⁴⁵ el-Mâide 5/95.

veriyoruz. Şayet tahkim fikrini ilk önce Ali öne sürseydi, onların dediği doğru olurdu. Ancak onu buna başkası davet etti. Bu davete kendisi değil, ashabı kulak verdi. O, ashabını menetti. İşlerine devam etmelerini onlara emretti. Ama onlar bunu yapmadılar. O, bunun bir tuzak olduğunu açıkladı, ama onlar bunu anlamadılar. Sonuçta onu öldürülmekle ya da düşmanına teslim etmekle tehdit ettiler. Bu durumda tahkimi kabul etmesi, onun kendinden emin olmadığına delâlet etmez. Tam tersine, nefsinden büyük bir zararı defetme arzusuna delâlet eder. Bu şekilde o, iki hakemin Kitab'a göre karar vermesini ve ashabından tahkimi isteyenlerin bu sayede şüpheden arınmalarını ümit etmiştir.

Fıskı açığa çıkmış Amr'ı hakem olarak kabul etmesine gelince, Ali buna razı değildi. Buna razı olan, düşmanıydı. Onun Amr'ı istememesi, düşmanı tarafından reddedildi. İbn Abbas'ın bu meseleyi cevaplarırken Hâricîlere şöyle dediği söylenir: "Yüce Allah şöyle buyurmamış mıdır: 'Erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin.'⁴⁶ Düşünün bakalım, bu kadın Yahudi olsaydı ve ehlinde bir hakem gönderseydi buna karşı mı çıkacaktık?"

Ebû Musa'ya gelince, Emîrül-müminîn onu istemedi.⁴⁷ Onun yerine Abdullah b. Abbas'ı göndermeyi arzuladı. Ancak ashabı, iki hakemin de Mudar'lı olmasını kabul etmedi. Bunun üzerine Ali, Eşter'i önerdi. Ashabı bu sefer, "Savaşın fitilini Eşter'den başkası ateşlemedi ki! Meydanda gördüklerine Eşter'den başkası sebep olmadı ki! Biz Ebû Musa'yı istiyoruz!" diyerek itiraz etti. Ali bunu reddetti. Ashabı, Ali'nin sözünü dinlemeyip Ebû Musa'yı öven sözler söylediler. "Ondan başkasını kabul etmeyiz." dediler. Bunun üzerine Ali, istemeden onu hakem yaptı.⁴⁸

Değerlendirme: İbn Ebu'l-Hadîd'in yukarıdaki cevabı tarihsel verilerle uyumlu ve tutarlı gözükmemektedir. Burada konuyu tamamlayıcı olması açısından Ali'nin tahkimden sonra ashabına yönelttiği şu azarlamayı zikretmek uygun olacaktır:

Öğüt veren, şefkatli, deneyimli âlime karşı çıkmak, hüsrânı ve pişmanlığı doğurur. Şayet zayıfın emrine itaat edilseydi, hakemlerle ilgili emrimi size vermiş, görüşümü bildirmiştim. Ancak sert muhalifler ve ayrılıkçı isyancılar gibi bana muhalefet ettiniz. O kadar ki, size öğüt vereni bile öğüdü konusunda şüpheye düşürdünüz, onun doğru bir görüş ortaya koymasını zorlaştırdınız. Benim sizinle durumum, Hevâzin'li şairin⁴⁹ söylediği gibidir: *Size Livâ'nun kavşağında emrimi bildirmiştim / Fakat öğüdümü ancak ertesi günün kuşluk vaktinde anladınız.*⁵⁰

Bu bilgiler dikkate alındığında Ali'yi tahkimle ilgili bir konuda suçlamak mümkün görünmemektedir. Fiilen kazanılmış bir savaşın ortada sonuçlanmasından tahkime gidilmesine ve liyakatsiz bir hakem seçilmesine kadar yapılan hatalar silsilesinin Ali'ye muhalefet eden bir kısım ashabından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ali'nin sert muhalifler ve ayrılıkçı isyancılar olarak nitelediği bu grubun tasarrufları yüzünden Ali'yi suçlamak büyük bir hatadır.

⁴⁶ en-Nisâ 4/35.

⁴⁷ İbn Ebu'l-Hadîd'in İbn Abdülberr'den (ö. 463/1071) aktardığına göre Ebû Musa el-Eşarî, Ömer b. el-Hattâb tarafından Mugîre b. Şu'be'nin yerine Basra valisi olarak atanmıştı. Osman'ın hilafeti esnasında azledilince Küfe'ye yerleşti. Küfe halkı, Saîd b. el-Âs yerine Ebû Musa'yı vali isteyince Osman bu isteği onayladı. Osman katledilince Ali, Ebû Musa'yı azletti. Ebû Musa bu sebeple Ali'ye dargındı. bk. İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 4/136.

⁴⁸ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/247-248.

⁴⁹ Burada câhiliye devri Arap şairi Düreyd b. es-Simma (ö. 8/630) kastedilmektedir.

⁵⁰ Abduh, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/107-108.

Bağdat Mutezilesi'nin Ali'ye muhalefet eden bazı sahabîler hakkındaki görüşü İmâmiyye ile benzerlik göstermektedir. Bunun sebebi, Bağdat Mutezilesi'nin Ali'ye muhalefet edip de bundan tövbe etmeden ölenleri cehennemlik görmesidir. Bu çerçevede İskâfî; Muaviye, Amr b. el-Âs, Ebû Hureyre, Mugîre b. Şu'be gibi Ali'ye düşmanlık gösteren sahabîlerden arınmıştır.⁵¹ Kabî; Muâviye ve Amr b. el-Âs'ı mülhit ve zındık kabul edip⁵² Velîd b. Ukbe'nin fâsıklığına hükmetmiştir.⁵³ Mutezile'nin Ebû Musa el-Eşarî hakkındaki görüşünü ise İbn Ebu'l-Hadîd'den öğrenmek mümkündür. O, Ebû Musa hakkında şunları söyler:

Bazıları Huzeyfe'nin önünde Ebû Musa'nın dindarlığından bahsedince, Huzeyfe onlara şöyle çıkışmıştır: “Siz böyle diyorsunuz ama ben tanık olurum ki o, Allah'ın ve Resulünün dünyada ve ahiret gününde düşmanıdır. O gün ki, tanıklar tanıklık edecek, zalimlere mazeretleri fayda sağlamayacak, üzerlerine lanet inecek ve onlar en kötü yere sevk edileceklerdir.” Huzeyfe münafıkları tanıyordu. Zira Resûlullâh kendisine onların durumlarını açıklamış ve isimlerini bildirmişti.⁵⁴

İbn Ebu'l-Hadîd bu sözlerinden sonra Basra Mutezilesi'nden İbn Metteveyh'in (ö. 5./11. asrın ortaları) *el-Kifâye*'sine atıfta bulunur. Mutezile'ye göre Ebû Musa'nın büyük günah erbabından sayıldığını, onunla ilgili hükmün de büyük günah işleyip bu günah üzere ölenlerin hükmüyle aynı olduğunu belirtir.⁵⁵

6

Eleştiri: Hz. Peygamber vefat ettikten sonra amcası Abbas, Ali'ye biat etmek istedi ve ona, “Elini uzat da sana biat edeyim. Böylece insanlar, Resûlullâh'ın amcası, amcasının oğluna biat etti desinler ve senin hakkında iki kişi bile ihtilafa düşmesin.” dedi. Ancak Ali onun dediğini yapmadı.⁵⁶ “Benden başkası hilafete talip mi ki?” diye cevap verdi. Evin kapısındaki gürültü-patırtıyı ve “Ebû Bekir b. Ebû Kuhâfe'ye biat edildi.” nidalarını duyduğunda ise iş işten geçmişti.⁵⁷

Cevap: Bu olaya ve benzerlerine ilişkin bir görüşün doğruluğu ya da yanlışlığı, hangi ihtimalin kuvvetli görüldüğüne bağlıdır. Şüphesiz ki Ali, hiç kimsenin hilafete göz dikeceğine ihtimal vermiyordu. Zira Resûlullâh hilafete ulaşması için gereken alt yapıyı hazırlamıştı. Aklına gelen tek şey, kendisine biat edilmesi için evinden çıkıp hazır olmasının beklenmesiydi. Belki de ya halife olmayı ya da en azından hilafetin kime verileceği konusunda fikrinin alınmasını bekliyordu. Ancak olayın bu şekilde, o fitnenin⁵⁸ patlak vermesiyle yaşanan sürpriz gelişmeyle (felte) sonuçlanacağını tahmin etmemişti.⁵⁹ Kendisine, Abbas'a ve diğer Haşimoğullarına

⁵¹ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 5/171.

⁵² İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 1/189-190.

⁵³ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 1/484-485.

⁵⁴ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 4/137. İbn Ebu'l-Hadîd, Huzeyfe b. el-Yemân'ın Ebû Musa hakkındaki sözlerini İbn Abdülberri'nin zikretmek istemediğini, Ebû Musa'ya mağfiret dilemekle yetindiğini belirtir.

⁵⁵ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 4/137.

⁵⁶ Hz. Peygamber'in vefatını müteakip sahabe arasında yaşanan siyasî çekişme hakkında bk. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 54-83.

⁵⁷ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/248.

⁵⁸ İbn Ebu'l-Hadîd'in fitneden maksadı, Sakîfe'de sahabe arasında yaşanan iktidar mücadelesidir.

⁵⁹ Öz'e göre, “Ali'nin halife seçilememesinde en büyük faktör ani gelişen Sakîfe hâdisesidir. Ancak seçilememesine neden olarak, yaşının küçüklüğü, Kureys'in Benî Hâşim'i istememesi, Ebû Bekr'in daha elyak olması gibi birçok gerekçe sayılmıştır. Ne var ki, bunlar tamamıyla tarihî gelişmeler dikkate alınmadan yapılan yorumlardan ibarettir. Şunu açıkça ifade etmek durumundayız ki, şayet toplum, Hz. Ali ile Ebu Bekr arasında bir tercih yapmak durumunda

danışılmadan halife belirlenmesini olası görmemişti. Şayet hilafetin kendisinden çıkmasından endişe duysaydı, sergilediği tavrın bu durumda yanlış olduğu söylenebilirdi. Biati acilen evde, kapalı kapılar ardında almadığı takdirde hilafeti elden kaçıracağı kanaatini taşıyaydı, buna rağmen de biati ihmal edip gerçekleştirseydi, o zaman eleştiriyi hak ederdi. Ancak o, düşüncesini açıkça ifade etmiştir: “Benden başkası hilafete talip mi ki?” Sonra şöyle demiştir: “Ben biati burada almayı istemiyorum. Onu açık alanda almayı istiyorum.” Böylece perde arakasında, gizli bir şekilde biat almayı çirkin bulduğunu, biatin insanların önünde gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir. İleride Osman öldürüldükten sonra evinde kendisine biat edilmek istendiğinde de evde değil, mescitte biat almayı uygun bulmuştur. Sonuç olarak o, gaybın ne sakladığını bilmiyordu. Akıl ve fikir sahiplerinin öngöremediği hâdiselerin gerçekleşeceğini hesap etmemiştir.⁶⁰

Değerlendirme: Şüphesiz ki Ali, kendisini hilafete en layık kişi olarak görüyordu. Onun, “Resûlullâh'a hayatında ve ölümünden sonra benden daha yakın biri var mıdır?”⁶¹ tarzındaki cümlelerinden bunu anlamak mümkündür.⁶² O, kendisine danışılmadan Ebû Bekir'e biat edilmesinden fevkalade rahatsız olmuş,⁶³ bunu da biatten imtina ederek açığa vurmuştur.⁶⁴ Bununla birlikte sağduyulu davranmış, fitneye yol açabilecek her türlü hareketten sakınmıştır.⁶⁵ Bu bağlamda, kendisine biat etmek isteyen amcası Abbas ve Ebû Süfyan'a şu cevabı vermiştir:

Ey insanlar! Fitne dalgalarını kurtuluş gemileriyle yarın! Anlaşmazlık yolunu bırakın, övgü yarışına girmeyin! İki kişi iflah olmuştur: Yardımcı bulup da harekete geçen kişi ya da yardımcı bulamadığında var olan durumu kabullenmek suretiyle insanları rahatlatan kişi. Bu, tadı acı olan bir sudur, yiyen kişinin boğazına takılan bir lokmadır. Meyveyi olgunlaşmasından önce koparan kişi, başkasının arazisinde ekin ekmiş gibidir. Konuşursam, mülke tamah etti derler; susarsam, ölümünden korktu derler. Heyhat! Büyük ve küçük onca tehlikeye atılmamdan sonra nasıl olur da beni korkmakla itham ederler? Vallahi Ebû Tâlib'in oğlunun ölümle ünsiyeti, bebeğin, annesinin göğsüyle ünsiyetinden daha fazladır. Fakat işin gerçeği şudur ki, ben, gizli bir ilme vâkıf oldum. Onu açıklarsam, derin kuyulara sarkıtılan ipler gibi savrulursunuz.⁶⁶

kalsaydı, tercihleri tartışmasız Ali'den yana olurdu.” bk. Şaban Öz, “Şîî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e Beyati Meselesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (Haziran 2007), 189.

⁶⁰ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/248.

⁶¹ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/216.

⁶² Ali'nin benzer cümleleri için bk. Öz, “Şîî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e Beyati Meselesi”, 188-189.

⁶³ Şenyayla, Ali'nin halifelik seçimi gibi önemli bir konuda görüşünün bile sorulmamasını, onun açısından kabullenilemez bir durum olarak değerlendirir ve bunun onu derinden üzüp kırdığına temas eder. bk. Şenyayla, *Hayatı ve İlk Dönem İslâm Toplumundaki Yeri Açısından Hz. Ali*, 189.

⁶⁴ Buhari'yle Müslim'in de aralarında bulunduğu önde gelen muhaddisler Ali'nin altı ay boyunca biatten imtina ederek evine çekildiğini, hanımı Fâtıma ölene kadar biate yaşamadığını, Fâtıma ölünce ise kendi isteğiyle biat ettiğini zikretmişlerdir. Bu konuda bk. İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 1/171-172. Öz'e göre ise tarihçilik açısından yanlış bir yöntem olsa da Ali'nin Ebû Bekir'e biati için en erken bir iki hafta, en geç bir iki ayla sınırlı zaman dilimi verilebilir. bk. Öz, “Şîî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e Beyati Meselesi”, 194.

⁶⁵ Ali'nin Ebû Bekir halife olduktan sonra takındığı tavır hakkında bk. Şenyayla, *Hayatı ve İlk Dönem İslâm Toplumundaki Yeri Açısından Hz. Ali*, 187-193.

⁶⁶ Abduh, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 1/60-61.

Bu sözlerden anlaşıldığı kadarıyla Ali, yeterli sayıda yardımcı bulduğu takdirde hilafet için harekete geçmeyi düşünüyordu. Ancak etrafında yeterli destekçi bulamayınca var olan durumu kabullenerek insanları rahatlatmayı tercih etti. Onun konuyla ilgili şu cümleleri daha nettir:

Allah nebisinin canını teslim alınca, Kureyş yönetim konusunda kendisini bize yeğledi ve bizim tüm insanlardan daha fazla hak ettiğimiz bu hakkı almamızı engelledi. Buna sabretmenin, Müslümanların birliğini bozmaktan ve kanlarını dökmekten daha doğru olduğunu gördüm. Kaldı ki o esnada insanlar İslâm'la yeni tanışmışlardı. Din, ayranın yayıkta çalkalanması gibi çalkalanıyordu. En ufak bir zayıflık onu bozuyor, en ufak muhalefet ters yüz ediyordu.⁶⁷

Bu bağlamda Ali'nin şu cümleleri de dikkat çekicidir: “Baktım ki ev halkımdan başka destekçim yok, onları ölüme sürüklemek istemedim. Gözümde çapak olmasına aldırış etmedim, boğazımdaki düğüme rağmen acıyı yudumladım. Nefesimin kesilmesine ve alkamdan⁶⁸ daha acı tadı olan belaya sabrettim.”⁶⁹ Bu bilgilere ilaveten Ali'nin hilafet için mücadeleye girişmeyeceğine ve hilafete getirilene kadar evine çekileceğine dair Hz. Peygamber'e söz verdiği⁷⁰ rivayet edilmiştir. Tüm bunlar dikkate alındığında İbn Ebu'l-Hadîd'in yukarıdaki cevabı tutarlı gözükmektedir.

7

Eleştiri: Ali, Ebû Bekir'e biat edildiğinde hilafeti istemekte taksir etti. Hâlbuki etrafında toplanan Hâşimoğulları, Ümeyyeoğulları ve diğerlerinin desteğiyle hilafet mücadelesi verebilirdi. Ama o, bunda taksir etti. Korktuğu için değil, çünkü o, insanların en cesuruydu. Lâkin tedbirindeki taksir ve görüşündeki zayıflık yüzünden taksir etti. Kâmilîye fırkası bu nedenle onu ve sahabeyi tekfir etmiştir. Onlar şöyle demiştir: “Sahabe ona biat etmediği için küfre girmiştir. Kendisi ise onlarla mücadele etmediği için küfre girmiştir.”⁷¹

Cevap: Bizim mezhebimize göre Ali hakkında nas yoktu. Ali sadece efdaliyet, akrabalık, ilk Müslüman olmak ve cihat gibi özellikleri ileri sürerek hilafeti talep ediyordu. Ebû Bekir'e biat edilince, Ali, İslâm'ın maslahatı gereği mücadele etmemenin daha doğru olduğunu gördü. Çünkü mücadele, dinin bağlarını çözecek ve temellerini sarsacak bir fitneye sebep olabilirdi. Böylece o, kendi isteğiyle biat etti. Kendisi biate razı olunca, rıza gösterdiği kişiye bizim de rıza göstermemiz gerekli oldu; itaat ettiği kişiye bizim de itaat etmemiz icap etti. Çünkü o, uyulması gereken, Hz. Peygamber'in ardında bıraktığı en üstün kişiydi. İmâmiyye'nin bu konudaki cevabı ise başkadır ve kendi ilkeleri vasıtasıyla bilinmektedir.⁷²

Değerlendirme: Daha önce temas edilen tarihî bilgiler, Ali'nin hilafeti talep etmekte taksiratta bulunmasından ziyade Müslümanların birliğini bozmamak için hakkından feragat ettiğini göstermektedir. Onun Mâlik el-Eşter eliyle Mısır halkına gönderdiği mektupta yer alan şu ifadeleri de konuyu açıklayıcı mahiyettedir:

⁶⁷ İbn Ebu'l-Hadîd, Ali'nin Medine'den Basra'ya giderken irat ettiği hutbede yer alan bu cümleleri ünlü nesep âlimi ve tarihçi Hişam b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'den (ö. 204/819[?]) nakletmiştir. bk. İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/142-143.

⁶⁸ Kabakgillerden, tadı çok acı olan bir bitki.

⁶⁹ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/171.

⁷⁰ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/282, 3/91.

⁷¹ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/248.

⁷² İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/248.

Vallahi Arapların bu emri (hilafeti) Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra ne Ehlibeyt'inden⁷³ ne de benden uzaklaştıracağı aklıma gelirdi. İnsanların akın akın falana biat ettiğini görünce hayrete düştüm. Önce biat etmekten imtina ettim. Ancak insanların İslam'dan döndüklerini, Muhammed'in (s.a.v.) dinini yok etmeye davet çıkardıklarını görünce iş değişti. İslam'ı ve Müslümanları desteklemezsem dinin yara alıp yıkılmasından çekindim. Bu musibet gerçekleşseydi, vilayetinizi elimden yitirmekle yaşayacağım musibetten daha büyük olacaktı. Nitekim vilayetiniz birkaç günlük metadan ibarettir. Bu meta, serabın kaybolması ve bulutların dağılması gibi kaybolur. Böylece o olaylarda harekete geçtim. Ta ki bâtil zâil oldu, din huzura kavuştu ve güçlendi.⁷⁴

Bu sözler dikkate alındığında Ali'yi hilafet konusunda taksiratta bulunmakla suçlamanın imkânı kalmamaktadır.

İmâmiyye'nin konuya ilişkin görüşleri Bağdat Mutezilesi ile bazen örtüşse de bazen farklılık arz eder. En büyük fark, İmâmiyye'nin nas iddiasıdır. İmâmiyye'nin görüşleri şöyle özetlenebilir: Ali, Hz. Peygamber tarafından nasla halife tayin edilmiştir. Bunun en büyük kanıtı, Hz. Peygamber'in veda haccı dönüşünde Gadîr-i Hum denilen yerde on binlerce Müslümanın önünde, "Ben kimin mevlası isem Ali onun mevlasıdır. Allah'ım! Ona dost olana dost, düşman olana düşman ol." demesidir.⁷⁵ Ancak sahabe ictihatta bulunarak onun yerine Ebû Bekir'i hilafete getirmiştir. Ali, ilk aşamada Ebû Bekir'e biat etmemekle davasını savunmuştur. Sadece yakın akrabalarının ve dostlarının kendisini desteklediğini, ayrıca ridde olaylarının İslam'ı tehdit ettiğini görünce Hz. Peygamber'e verdiği söz gereği kılıcını çekmemiş, hakkından feragat ederek var olan durumu kabullenmiştir. O, bu davranışıyla hem haklılığını ifade etmiş hem de İslam dinini korumuştur. Bu durumda onu hilafeti istemekte taksiratla suçlamak mümkün değildir. Zira Ali'nin dediği gibi, "Kişi, hakkını ertelediği için ayıplanamaz. Asıl ayıplanması gereken kişi, kendisine ait olmayan bir şeyi alandır." Ali, çeşitli münasebetlerle haklılığını dile getirmiştir. Örneğin hilafeti döneminde Küfe'deki Ruhbe mescidinde sahabeye Gadîr-i Hum gününü hatırlayıp hatırlamadıklarını sormuş, bazıları hatırladıklarını söylemiş, Enes b. Mâlik ise yaşandığı için unuttuğunu bahane ederek tanıklıktan kaçınmıştır. Bunun üzerine Ali, "Eğer yalan söylüyorsan, Allah seni, sarığının gizleyemeyeceği bir beyazlıkla cezalandırsın!" diyerek ona beddua etmiş, kısa süre sonra da Enes'in yüzünü alaca kaplamıştır.⁷⁶

8

Eleştiri: Ali şûraya girmekle yanlış yapmıştır. Çünkü böylelikle kendisini Osman ve diğer dört kişiyle denk göstermiştir. Hâlbuki Allah onu bunlara ve bunlardan öncekilere üstün kılmıştı. Ali, şûraya girmekle kıymetini düşürdü, yüceliğini zedeledi. Görmez misin ki Ebû Hanîfe ve Şâfiî, fıkıh tahsiline yeni başlamış biriyle kendilerini eşdeğer görselerdi bu tavırları çirkin ve kötü olurdu.

⁷³ Bu terimi, dilimizde kalıplaşmış hale geldiği için bu şekilde yazmayı tercih ettik.

⁷⁴ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 5/69.

⁷⁵ İmâmiyye Şîası için büyük önem taşıyan Gadîr-i Hum hâdisesi hakkında geniş bilgi için bk. Abdülhüseyn Ahmed el-Emînî, *el-Gadîr fi'l-kitâb ve's-sünne ve'l-edeb* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1403/1983), 1/35-190. Ehl-i Sünnet'in bu hâdiseye bakış açısı için bk. Ethem Ruhi Fıçlalı, "Gadîr-i Hum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/279-280.

⁷⁶ Mûsevî, *el-Mürâca'ât*, 273-284, 369.

Benzer şekilde, Sıbeveyh ve Ahfeş kendilerini nahivden birkaç bâbı bilen biriyle eşit görselerdi bu tavırları çirkin ve kötü olurdu.⁷⁷

Cevap: Her ne kadar Ali şûra ashabından üstün olsa da⁷⁸ onun kanaatine göre şûra ashabından biri Ömer'den sonra halife olsaydı, bu kişi güzel bir siret ortaya koyamayacak ve İslam'ın bazı temelleri sarsılacaktı. Ali, Ömer'in siretini takdir ediyor ve övüyordu. Böylece Ali, kanaati doğrultusunda, hilafetin kendisine geçmesi beklentisiyle, Ömer'in kendisini dâhil ettiği şûraya dâhil olmayı zorunlu gördü. Bu, kitap ve sünnetle amel etmesi ve Resûlullâh'ın siretini yaşatması için bir fırsattı. Şeriatın gerektirdiği bir şeye itimat etmek, görüşün zayıflığını gerektirmez. Zira şeriatın tedbirinden daha doğru ve isabetli bir tedbir yoktur.⁷⁹

Değerlendirme: Şüphesiz ki Ali, Ömer b. el-Hattâb'ın ölmeden önce hilafeti altı kişilik şuranın⁸⁰ yapacağı seçime bırakmasından ve kendisini şuradaki diğer üyelerle denk göstermesinden rahatsızlık duymuştur. Bunu da şu sözleriyle dile getirmiştir:

Ömer âhiret yolcuğuna çıkarken hilafet konusundaki kararı aralarında benim de bulunduğumu iddia ettiği altı kişiye bıraktı. Hey Allah'ım! Neydi o şura öyle? Onlardan birincisine üstünlüğüm ne zaman tartışıldı ki böyle kişilerle denk tutulmaya başladım? Lâkin onlara uyum gösterdim: Enginden uçtuklarında enginden, yüksekte uçtuklarında yüksekte uçtum.⁸¹

Bu sözlerden anlaşıldığı kadarıyla Ali, kendisinin şura üyeleri bir kenara, onlardan daha üstün olan Ebû Bekir b. Ebû Kuhâfe ile bile kıyaslanamayacağını düşünüyordu. Ancak yine de hakkı olarak gördüğü hilafeti talep etmekten geri durmamak için şuraya katılması gerektiğine inanıyordu.

İmâmiyye âlimlerinden Kutbuddîn er-Râvendî'nin (ö. 573/1178) ise yukarıdaki mesele hakkında ilginç bir görüşü vardır. Ona göre Ali, Hz. Peygamber'in "Nübüvvet ve imamet aynı evde toplanmaz." dediğini iddia eden Ömer'in, kendisini şûraya dâhil etmekle çelişkiye düştüğünü göstermek üzere şûraya katılmıştır.⁸² İbn Ebu'l-Hadîd, Ömer'in Hz. Peygamber'den böyle bir söz nakletmediğini, fakat Abdullah b. Abbas'a şöyle dediğini söyler: "Kavminiz peygamberlikle hilafetin sizde buluşmasını istemedi. Bu gerçekleşseydi, kibriniz ve iftiharınızdan dolayı burunlarınız havaya kalkacaktı!" Buradan çıkan sonuç şudur: Ömer, Hz. Peygamber'den böyle bir cümle nakletmemiş olsa bile bu cümlenin taşıdığı görüşü benimsemiştir. Yani hilafetin Hâşimoğullarına geçmesi durumunda kibirlenmelerinden ve kendileriyle iftihar etmelerinden çekinmiştir.

9

Eleştiri: Ali, Osman kuşatıldığında Medine'de kalmakla hata etmiştir. Şayet Medine'den çıksaydı, Ümeyyeoğulları onu Osman'ın kanını dökmekle suçlayamazlardı. Çünkü Medine'den uzak olsaydı, Ümeyyeoğullarının kendisini bununla itham etmelerinden de uzak olurdu.⁸³

⁷⁷ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/248.

⁷⁸ İbn Ebu'l-Hadîd, kelâma ilişkin kitaplarında üstün olmanın ne anlama geldiğini, onunla daha çok sevabı olanın mı yoksa daha çok üstün meziyetlere sahip olanın mı kastedildiğini açıkladığını, ayrıca her iki açıdan da Ali'nin üstünlüğünü gösterdiğini belirtir. bk. İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/11-12.

⁷⁹ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/248.

⁸⁰ Şura hakkında geniş bilgi için bk. Yakûbî, *et-Târîh*, 2/53, 55-56; Taberî, *et-Târîh*, 4/227-241.

⁸¹ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/90.

⁸² İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/93.

⁸³ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/249.

Cevap: Ali, Osman'ın kanını dökmekten beri olsa da Ümeyyeoğullarından fesat ehli olanların kendisini bununla itham edeceğini tahmin etmemiştir. Sonuçta gaybı Allah'tan başka hiç kimse bilmez. Ali, Medine'de kalmakla Osman'ın isyancılara galip gelmesini sağlamayı amaçlıyordu. Nitekim kendisi defalarca kuşatma alanına geldi ve insanları oradan dağıttı. Osman'ı korumak üzere iki oğlunu ve yeğeni Abdullah b. Cafer'i görevlendirdi. Ali Medine'de bulunmasaydı, Osman, öldürülme tarihinden çok önce öldürülürdü; yönetimi daha fazla uzamaz ve öldürülmesi bu kadar gecikmezdi. Ancak insanlar Ali'nin Osman'ı destekleyip koruduğunu görünce bir süre onu öldürmekten çekindiler.⁸⁴

Değerlendirme: Kanaatimizce Ali'nin ortalık sakinleşinceye kadar Medine'den uzak kalması, Emevîler tarafından itham edilmesini önlemeye yetmeyecekti. Zira Ali Medine'de bulunmasaydı bile Emevîler Osman'ın öldürülmesinin⁸⁵ perde arkasında onun yer aldığı iddia edebilirlerdi. O esnada Emevîler ile Hâşimîler arasındaki çekişmenin had safhada olduğu hatırlanırsa, bu ihtimalin yüksek olduğu anlaşılacaktır.

Tarihî kaynaklar Ali'nin Osman'ı suikasttan korumak için elinden geleni yaptığını göstermektedir. Bununla birlikte İbn Ebu'l-Hadîd'in dile getirdiği, Ali'nin Osman'ı desteklediği yönündeki iddia isabetli gözükmemektedir. Zira Ali, bazı icraatlarından duyduğu rahatsızlıktan dolayı Osman'ı desteklemeyi caiz bulmamıştır.⁸⁶ Ali, Osman ve katilleri hakkındaki görüşünü şu cümlesiyle özetlemiştir: "Osman, kendine ayrıcalık tanıdı, bu ayrıcalığı abarttı. Siz ise bundan kaygı duydunuz, kaygıyı abarttınız."⁸⁷ Ayrıca Zîkâr'da irat ettiği meşhur hutbesinde Osman'ın insanlara, insanların da Osman'a haksızlık ettiğini söylemiştir.⁸⁸ Ali'nin bu sözleri, iki tarafı da hatalı bulduğunu kanıtlamaktadır.

10

Eleştiri: Osman öldürüldüğünde Ali'nin evine kapanması ve insanların kendisine ulaşmasına izin vermemesi gerekirdi. Araçlar sarsıntı geçirdikten sonra zaten kendisine yönelecekti. Çünkü var olan durumun hükmüyle o, en güçlü halife adayı olarak belirmişti. Ancak o bunu yapmadı. Kapısını açarak kendini hilafete aday gösterdi ve elini açtı. Bu nedenle Araçlar dört bir taraftan ona isyan etti.⁸⁹

Cevap: Ali o zaman diliminde harekete geçmenin ihmal edilmemesi gereken bir farz olduğunu düşünüyordu. Çünkü hilafete uygun birinin bulunmadığı kanaatini taşıyordu. Dolayısıyla kapısını kapatıp geri çekilmesi caiz değildi. Ayrıca hilafete layık görmediği Talha, Zübeyir ya da diğerlerinden birine insanların biat etmeyeceğinin bir garantisi yoktu. O günlerde Abdullah b.

⁸⁴ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/249.

⁸⁵ Osman'ın öldürülmesi hakkında detaylı bilgi için bk. Yakûbî, *et-Târîh*, 2/70-73; Taberî, *et-Târîh*, 4/365-396; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 162-168.

⁸⁶ Ali'nin Osman'ı eleştirdiği belli başlı noktalar şunlardır: Resûlullah'ın minberinde oturduğu yere oturması, mescidi genişletmesi, Ömer b. el-Hattâb'ın katili Ebu Lü'lü ve onun dışında üç kişiyi daha öldüren Ubeydullah b. Ömer'e kısas uygulamaması, valiliklere kendi akrabalarını ataması, bazı valilerin uygulamalarındaki infial oluşturan davranışlarını cezalandırmaması ve sahabenin önemli simalarından bazılarını karşı şiddet uygulaması. bk. Şenyayla, *Hayatı ve İlk Dönem İslâm Toplumundaki Yeri Açısından Hz. Ali*, 220. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Fatih Topaloğlu, *Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasî Olaylarına Yönelik Tutumu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 53-84.

⁸⁷ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 1/217.

⁸⁸ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 1/143.

⁸⁹ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/249.

Zübeyir, Osman'ın kuşatma altındayken hilafeti kendisine bıraktığını iddia ediyordu. Mervan taraflardan birine yanaşarak hilafeti uhdesine almayı planlıyordu. Osman'ın amcaoğlu olması ve daha önce hilafet işlerini yönetmesi hasebiyle Ümeyyeoğulları arasında taraftarları ve ashabı vardı. Muaviye de hilafeti ele geçirmeyi istiyordu. Kendisi Ümeyyeoğullarından olup Osman'ın amcaoğluydu. Yirmi yıl Şam valiliği yapmıştı. Ümeyyeoğullarından bir grup da maktul halife Osman'ın çocuklarını savunuyor ve hilafeti onlara iade etmeyi istiyordu. Müslümanlar Ali'yi hilafete getirmek istediklerinde, onun, hilafetin böylelerinin eline geçme riskini bildiği halde bu isteği geri çevirmesi dinen caiz değildi. Bu nedenle o, kapısını açtı. İnsanların kalplerini okumak ve rağbetlerinde samimi olup olmadıklarını anlamak için bir miktar imtina etti. Fakat onların kararlılığını görünce, üzerinde uzlaşmalarına istinaden hilafeti kabul etti. Nitekim hutbesinde şöyle dedi: "Hazır bulunanlar burada bulunmasaydı, destek verenlerin varlığıyla hüccet kâim olmasaydı, hilafet işini olurlarına bırakır ve bu işin sonuyla başı arasında bir fark görmezdim." Bu sözler, söylediklerimizi açıkça desteklemektedir.⁹⁰

Değerlendirme: Ali'nin Osman öldürüldükten sonra kendisini hilafete aday gösterdiği yönündeki iddia gerçek dışıdır.⁹¹ Zira Ali, insanların kendisine biat etmesini şöyle tasvir etmiştir:

Elimi (biat için) açtınız, ben ise çektim; uzattınız, ben ise kapattım. Sonra susuz develerin subaşında izdiham etmesi gibi üzerime çullandınız. Öyle ki ayakkabılar parçalandı, giysiler düştü, zayıflar ayakaltında kaldı. Bana biat etmelerinden dolayı insanlar o kadar sevindiler ki, küçükler neşelendiler, biatime büyükler salınarak, hastalar sırtlarda taşınarak, genç kızlar yüzlerini açarak geldiler.⁹²

Ali, bu konuya Zîkar'daki hutbesinde de şöyle diyerek değinmiştir:

Osman'ın başına ne geldiyse geldikten sonra biat için yanıma geldiniz. Hâlbuki benim buna ihtiyacım yoktu. Evime çekildim, fakat beni dışarı çıkardınız. Elim kapattım, fakat yeniden açtınız. Üzerime öyle üşüştünüz ki beni öldüreceğinizi ve bazılarımızın diğer bazılarımızı öldüreceğini zannettim. Sonuçta bana biat ettiniz. Ama ben bundan ne mutlu ne de hoşnut oldum.⁹³

Yukarıdaki iki pasaj dikkate alındığında, Osman'ın öldürülmesinden sonra insanların Ali'yi hilafete getirme yönünde yoğun talepleri bulunduğu, Ali'nin ise buna pek hevesli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum şaşkıncı değildir. Zira Osman'ın özellikle son 6 yılındaki bazı icraatlarından bıkan insanlar, özledikleri adaleti sağlayabilecek en güçlü halife adayının Ali olduğunu düşünüyorlardı. Ali ise İslam toplumunun büyük ve karmaşık sorunlarla çalkalandığı bir ortamda halifeliği üstlenmenin zorluğunu sezdiği için bu makamı üstlenmeye sıcak bakmıyordu. Ne var ki ümmetin çoğunun rağbetini görünce, nebevî sünneti ihya etme ümidiyle halifeliği kabul etmek durumunda kaldı. Tüm bunlar dikkate alındığında, Ali'nin hilafete getirilme biçimine ilişkin eleştiriye açık bir husus bulunmadığı anlaşılmaktadır.

⁹⁰ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/249.

⁹¹ Ali'ye yapılan biatin keyfiyeti hakkında bk. Yakübî, *et-Târîh*, 2/75-77; Taberî, *et-Târîh*, 4/427-435; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 168-174.

⁹² Abduh, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 2/473-474.

⁹³ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/143.

Eleştiri: Muaviye Fırat'ın suyunu ele geçirdiğinde Irak ehlini sudan menetmişti.⁹⁴ Ali bir hamle yaparak suya sahip olunca Şam ehlini sudan menetseydi, onları kısıvrak ele geçirebilirdi. Ama o bunu tercih etmedi ve suyu kullanmalarına izin verdi. Bu, savaş sanatının hükümlerine aykırıdır.⁹⁵

Cevap: Ali, insanlara susuzlukla azap çektirmeyi Muaviye gibi helal görmedi. Zira yüce Allah, kanlarını mubah ettiği isyankârlardan biri için bile böyle bir şey emretmemiştir. Kısasta, evli zaninin cezalandırılmasında ya da bir yolkesenin öldürülmesinde böyle bir uygulamaya izin vermemiştir. Emîrülümûinîn, düşmanını yenmek ve zafere ulaşmak uğruna Allah'ın hükmünü bırakıp şer'î açıdan haram olan bir uygulamaya itimat edecek biri değildi. O, bu sebeple gece baskını, tuzak kurmayı ve anlaşmaları bozmayı da helal görmüyordu. Diğer taraftan, o, suyu paylaşmaması durumunda Şam ehlinin kendi askerlerine daha şiddetli bir şekilde saldıracaklarını, büyük bir öfkeyle ve suya ulaşmaya yönelik yoğun arzularıyla kılıçlarını daha güçlü sallayacaklarını düşünmüş olabilir. Susuzluk, bir ordunun ölümüne savaşması için en güçlü gerekçelerden biridir. Susuzluğu had safhaya varmış, öfkeli, büyük bir ordunun önünde kim durabilir ki? Özellikle bu ordunun askerleri, su ile aralarında kendileri gibi bir topluluktan başka bir engel bulunmadığını, hatta bu topluluğun sayı ve teçhizat bakımından kendilerinden daha az ve zayıf olduğunu biliyorlarsa onları durdurmak daha zordur. Nitekim Muaviye Iraklıları sudan menederken, "Onların suya ulaşmasını engelleyeceğim. Böylece onları susuzluğun keskin kılıcıyla öldüreceğim." dediğinde, Amr b. el-Âs onu şu sözlerle uyarmıştı: "Onların suya ulaşmalarına izin ver. Çünkü onlar suyu görüyorken susuzluğa sabredekiler değillerdir." Muaviye, "Vallahi suya ulaşmalarına izin vermeyeceğim." deyince Amr onun görüşünü saçma bulmuş ve şöyle demişti: "İbn Ebû Tâlib'in ve Irak ehlinin, su yanı başlarındaiken ve kılıçları ellerindeyken senin karşında susuzluktan öleceklerini mi zannediyorsun?" Ancak Muaviye görüşünde ısrar ederek, "Osman'ı susuz öldürdükleri gibi ben de onlara bir damla su içirmeyeceğim." demişti. Irak ehlinin susuzluğu artınca, Ali, Eş'as'a ve Eşter'e hücum emri vermiş, ikisi de adamlarıyla Şam ehline şiddetli darbeler indirmişti. Muaviye ve beraberindekiler aslanlardan kaçan kuzular gibi firar ederek sudan uzaklaşmışlardı. Muaviye'nin elinden gelen tek şey, başını korumak ve canını kurtarmak olmuştu. Sonuçta Irak ehli suyu ele geçirmiş ve Şamlıları püskürtmüştü. Böylece Şamlılar kendilerini çorak arazide bulmuş, Ali ve ashabı Fırat'ın kıyısına yerleşmişti. Şayet Ali Şamlıları susuz bıraksaydı, onlara tattırdığı acıyı onların da kendine ve ashabına tattırmayacağını garanti edebilir miydi? Susuzluktan ölmenin ötesinde, insanın korkacağı bir hâdise var mıdır? Susuz kalan birinin, kılıcını çekip düşmanına saldırmaktan ve biri diğerini öldürene kadar çarpışmaktan başka çaresi var mıdır?⁹⁶

Değerlendirme: Ali, Sıffin'da Şam ehlini sudan mahrum bırakmamakla hiçbir şart altında şeriatın ve evrensel İslâm ahlakından taviz vermediğini kanıtlamıştır. Kanaatimizce o, böyle davranırken yalnızca İslâm şeriatı ve ahlakına uygunluğu esas almıştır. İbn Ebu'l-Hadîd'in değinmiş olduğu, Şamlıların susuz kalmaları halinde daha canla başla savaşacakları kaygısından hareket etmemiştir. İbn Ebu'l-Hadîd'in başka bir münasebetle dile getirdiği şu değerlendirme daha isabetlidir:

⁹⁴ Irak ve Şam ordularının Fırat suyu konusundaki mücadelesi için bk. Yakûbî, *et-Târîh*, 2/87; Taberî, *et-Târîh*, 4/569-572.

⁹⁵ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/249.

⁹⁶ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/249-250.

Ashabi ve taraftarları Ali'ye, "Ey Emîrül-müminîn! Onlar seni nasıl menettiyse sen de onları sudan menet. Onlara bir yudum bile içirme. Onları susuzluk silahıyla öldür ve kısıvrak ele geçir. Böylece savaşa ihtiyacın kalmaz." deyince onlara şunları söylemişti: "Hayır! Vallahi onlara bana davrandıkları gibi davranmayacağım. Onlara nehir kıyısının bir kısmını açın. Kılıcın ucu, bizi bu yöneme başvurmaktan müstağni kılacaktır." Şayet bu davranışı hoşgörü ve affetmeye nispet edersen, güzellik ve zarafetin zirvesidir. Dine ve takvaya nispet edersen, böylesine güzel bir davranışın onun gibi birinden sâdır olması ne kadar da yerindedir!⁹⁷

12

Eleştiri: Ali, ateşkes sahifesinde isminin önünden halife unvanını silmekle hata etmiştir. Çünkü bu, onu Irak ehli nezdinde zayıflatmış, Şam ehlinin kendisine ilişkin şüphelerini güçlendirmiştir.⁹⁸

Cevap: Hasımı kendisini buna davet edip böyle bir öneride bulununca, Ali, Resûlullâh'ın Hudeybiye sahifesinde yaptığı şeyi örnek almıştır. Nitekim Süheyl b. Amr, Hz. Peygamber'e, "Allah'ın Resulü olduğuna inansaydık, sana karşı savaşmaz, Kâbe'yi ziyaret etmene engel olmazdık." dediğinde, o, isminin önünden nübüvveti silmiştir.⁹⁹ O gün sahifenin kâtibi olan Ali'ye, "Sen de benzer şeye davet edilecek ve icabet edeceksin." demiştir. Bu, onun -üzerine Allah'ın salât ve selamı olsun- nübüvvetinin ve doğru sözlülüğünün delillerindedir. Resûlullâh'ın başına gelen, tıpa tıp Ali'nin başına gelmiştir.¹⁰⁰

Değerlendirme: Yukarıdaki eleştiri ilk bakışta isabetli görünse de İbn Ebu'l-Hadîd'in tatmin edici cevabıyla geçersiz hale gelmektedir. Zira Hz. Peygamber 6/628 yılında Mekkeli müşriklerle yaptığı Hudeybiye Antlaşması'nda "Muhammedü'r-resûlullah" yerine "Muhammed b. Abdullah" yazılmasını kabul ettiği¹⁰¹ için eleştirilemeyeceği gibi, Ali de Sıffin Savaşı'nın sonunda Muaviye tarafıyla imzaladığı ateşkes antlaşmasında isminin önünden halife unvanını sildiği için eleştirilemez. Bu husus, Hz. Peygamber'in Ali'ye, "Sen de benzer şeye davet edilecek ve icabet edeceksin." demesiyle teyit edilmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in cümlesi, iki kabulün benzerliğini ve doğruluğunu onaylamaktadır.

13

Eleştiri: Ali, korumasız gezmekle hata etmiştir. O, düşmanlarının çokluğunu bilmesine rağmen onlardan korunmak için tedbir almamıştır. Kendisi, üzerinde sadece gömleği ve elbisesi olduğu halde geceleyin tek başına evinden çıkıyordu. Ta ki İbn Mülcem mescitte ona pusu kurup onu öldürene kadar. Şayet tedbir alıp nefsinin korusaydı, evinden yalnızca bir cemaat eşliğinde çıksaydı, gece çıktığında yanında ışık ve emniyet güçleri bulunsaydı, hiç kimse kendisine yaklaşamazdı.¹⁰²

⁹⁷ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 1/18-19.

⁹⁸ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/250.

⁹⁹ Ali, Hz. Peygamber'e duyduğu sevgi ve saygıdan dolayı ilk etapta bunu içine sindirememiş, ancak Hz. Peygamber'in yaptığı açıklama üzerine duruma rıza göstermiştir. Dolayısıyla Ali'nin Hudeybiye'deki tavrıyla Sıffin'daki tavrı arasında bir çelişki bulunmamaktadır.

¹⁰⁰ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/250.

¹⁰¹ Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/298.

¹⁰² İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, 3/250.

Cevap: Şayet bu durum siyasette ve yönetimde bir zaaf kabul edilecekse Ömer'in siyaseti ve tedbiri için de zaaf kabul edilsin. Bilindiği üzere Ömer siyasette ve tedbirde insanların nezdinde en üst tabakada yer almaktadır. Keza Muaviye'nin tedbiri için de bu bir zaaf kabul edilsin. Nitekim Hâricî kâtil, Emîrülümünîn'in öldürüldüğü gece Muaviye'ye kılıç darbesi indirmiş, onu yaralamış, ancak öldürememiştir. Oysaki eleştiri sahiplerine göre Muaviye isabetli tedbirler alan biridir. Keza Resûlullâh'ın tedbiri için de bu bir zaaf kabul edilsin. Zira o, çok sayıda düşmanı bulunmasına rağmen gece gündüz Medine'de tek başına dolaşıyordu. Davet edildiği sofralardan yemek yiyor ve korumasız geziyordu. Hatta bir Yahudi kadının kızarmış kuzusundan yemiş ve zehirlenmişti. Zehirden ölmesinden korkulmuş, kendine geldikten sonra şikâyeti devam etmiş ve sonuçta ölmüştü. Ölürlen şöyle demişti: “Bu yemek sebebiyle ölmem kaçınılmazdır.”¹⁰³ O zamanda Araplar koruma kullanmazlardı. Suikast ve cinayet nedir bilmezlerdi. Bu, onların yanında çirkin ve ayıplanan bir şeydi. Nitekim şecaat bundan başkadır, suikast ise aciz adamların işidir. Ayrıca Ali'nin heybeti insanların kalplerini doldurmuştu. O, hiç kimsenin kendisine suikast düzenleyeceğini ya da savaş meydanında karşısına çıkacağını tahmin etmiyordu. Zira şecaatte gelmiş geçmiş hiçbir insanın kavuşamayacağı bir üne kavuşmuştu. Hatta Arap kahramanlar onun isminden çekinmekteydi. Görmez misin ki Arapların kahramanlarından Amr b. Madikerib -ki şecaati darbi mesel olmuştu- bir suç işlediğinde Ömer b. el-Hattâb ona şöyle yazmıştı: “Vallahi bunu yapmaya devam edersen sana öyle birini göndereceğim ki onun yanında kendini küçük hissedeceksin. O, kılıcını senin başına vurduğunda iki bacağın arasından çıkaracaktır!” Amr mektubu okuduğunda, “Vallahi beni Ali'yle tehdit etti!” demişti. Bu sebeptendir ki Şebîb b. Becere, İbn Mülcem'in karnına ve göğsüne ipek doladığını görünce, ona, “Sen ne yapmak istiyorsun?” diye sormuş, “Ali'yi öldüreceğim.” cevabını alınca, “Keşke anan seni yitireydi! Sen büyük bir işe girişmişsin. Bunu nasıl başaracaksın?” diyerek İbn Mülcem'in muradına ermesini uzak bir ihtimal olarak görmüştü. Bu ve benzeri durumlarda hüküm, ihtimallerin kuvvetine göre verilir. Her kim korumasız dolaştığında selamette olacağına kanaat getirirse korunmak zorunda değildir. Korunmak, korumasız dolaştığında öldürüleceği kanaatini taşıyanlar için zorunludur.¹⁰⁴

Değerlendirme: İbn Ebu'l-Hadîd'in cevabı, Hz. Peygamber'in ölüm sebebine dair aktardığı rivayet istisna tutulursa isabetli gözükmektedir. İmâmiyye'nin konuya bakış açısı ise farklıdır. Zira İmâmiyye'ye göre Ali'nin İbn Mülcem tarafından öldürüleceğini bildiğine yönelik işaretler vardır. Örneğin Ali, Cemel Savaşı başlamadan önce Zübeyr ile görüşmek için öne çıktığında ashâbı onu, “Ey Emîrülümünîn! Zübeyr ile görüşmeye silahsız gidiyorsun, o ise silahını kuşanmış durumdadır. Üstelik onun ne kadar şecaat sahibi olduğunu biliyorsun.” diyerek uyarılmış, kendisi de onlara şu cevabı vermiştir: “O benim kâtilim değildir. Beni, ünü yayılmamış, nesebi tanınmayan biri, savaş sahasında ya da er meydanında değil de suikastla öldürecekler.”¹⁰⁵ Kendisini suikast konusunda uyarılara şöyle demiştir: “Üzerimde, Allah'ın koruyucu kalkanı vardır. Vadem geldiğinde bu kalkan üzerimden kalkacak ve beni teslim edecektir. İşte o zaman ok şaşmayacak, yara kapanmayacaktır.”¹⁰⁶ Öldürüldüğü Ramazan Ayı'nda bir gece Hasan'ın, bir gece Hüseyin'in, bir gece yeğeni Abdullah b. Cafer'in yanında iftar etmiş, iki ya da üç lokmadan fazla bir şey yememiş, sebebini soranlara şu açıklamayı yapmıştır: “Birkaç gece sonra, karnım aç haldeyken

¹⁰³ Klasik İslâm tarihi kaynaklarında böyle bir bilgi mevcut değildir. Örneğin Taberî, Hz. Peygamber'in Veda Haccı dönüşünde Medine'de hastalandığını belirten rivayetlere yer vermesine rağmen zehirlendiği yönünde bir bilgi aktarmamıştır. bk. Taberî, *et-Târîh*, 3/184-185.

¹⁰⁴ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/250.

¹⁰⁵ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/112.

¹⁰⁶ Abduh, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/133.

Allah'ın emri gerçekleşecektir.”¹⁰⁷ Nihayetinde Ali haklı çıkmış ve birkaç gün sonra İbn Mülcem'in kılıç darbesiyle öldürülmüştür. İmâmiyye'ye göre Ali, bunu Resûlullâh'ın vasıtasıyla bilmiştir. Ali, ne zaman, kim tarafından ve nasıl öldürüleceğini Hz. Peygamber vasıtasıyla bildiği ve şehadeti arzuladığı için koruma kullanmamıştır. Sonuç olarak ister İbn Ebu'l-Hadîd'in verdiği cevap, ister İmâmiyye'nin bakış açısı esas alınsın, Ali'yi suikasta karşı tedbir almamakla suçlamak makul görünmemektedir.

İbn Ebu'l-Hadîd'in yukarıdaki cevabı, Ali b. Ebû Tâlib'in siyasî kararlarına yöneltilen eleştirilere verdiği son cevaptır. O, cevabının sonunda şunları söylemiştir: “Yaptığımız açıklamalar neticesinde, ‘Ali'nin tedbiri ve siyaseti başarılı değildi.’ diyenlerin iddiasının yanlış olduğu, tam tersine, onun en doğru tedbir alan ve en güzel siyaset yapan insan olduğu açıklığa kavuşmuştur. Ne var ki hevâ ve taassubun çaresi yoktur!”¹⁰⁸ Bu sözler, İbn Ebu'l-Hadîd'in Ali'ye yöneltilen eleştirileri hevâ ve taassup ürünü olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Sonuç

İbn Ebu'l-Hadîd, Ali b. Ebû Tâlib'e yöneltilen eleştirileri Bağdat Mutezilesi'nin bakış açısıyla, Ali'nin ismeti noktasından hareketle cevaplandırmıştır. Bunun doğal sonucu olarak Ali'nin hiçbir siyasî kararında hata yapmadığına hükmetmiştir. Bizim bu konudaki düşüncemiz şöyledir: Ali'nin ismeti meselesinin tartışmalı olduğu müsellem bir gerçektir. Bununla birlikte Ali'ye yönelik mezkûr eleştirilerin isabetli olduğunu söylemek de mümkün değildir. Zira bu eleştirilerde bazen zan ve tahmine dayanıldığı, bazen de tarihî verilerin bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde çarpıtıldığı müşahede edilmektedir. İbn Ebu'l-Hadîd tartışmalı bir hareket noktası seçmesine rağmen tarihî verileri doğru analiz etmesi sayesinde doğru sonuçlara ulaşmayı başarmıştır. Ancak onun şu üç iddiası istisnadır: 1) Ali'nin Osman'ı desteklemesi, 2) Osman öldürüldükten sonra insanların kendisine biat etmesi için kapısını açması, 3) Siffin Savaşı'nda Şam ordusuyla suyu paylaşmasında, onların susuz kalmaları halinde daha canla başla savaşacakları kaygısının etkili olması.

İbn Ebu'l-Hadîd, Mutezile içerisinde Ali b. Ebû Tâlib'e en fazla değer veren âlimdir. İslâmî ilimlerin tümünde üst düzey donanıma sahip olmasına ve çok sayıda kaliteli eser vermesine rağmen bugüne kadar hak ettiği ilgiyi görmemesinin tek sebebi, Ali'ye verdiği büyük değerden dolayı Şîf zannedilmesidir. Hâlbuki o, hiçbir zaman Şîfliği benimsememiştir. Bunu da *Nehcu'l-belâga*'yı Mutezilî prensiplere göre şerh ederek göstermiştir. Nitekim bundan rahatsızlık duyan İmâmiyye âlimlerinden Ahmed b. Ali Kâşifu'l-Gıtâ (ö. 1926), şerhin İran'da yapılan taş baskısının birinci cildine, “Müellifin inadı hariç tutulursa, çok güzel bir telif” ibaresini not düşmüştür. Bu husus, İbn Ebu'l-Hadîd'in Mutezile ile İmâmiyye arasındaki kalın sınırları hassasiyetle koruduğunu kanıtlamaktadır.

¹⁰⁷ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 5/337.

¹⁰⁸ İbn Ebu'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/250.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Şerhu Nehci'l-Belâga*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1422/2003.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Apak, Âdem. "Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü". *Marife* 5/1 (Bahar 2005), 121-143.
- Bakır, Abdulhalik. *İdarî ve İktisâdî Yönden Hz. Ali Dönemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Bakır, Abdulhalik. "Kays b. Sa'd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/93. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- el-Cüveynî, İbrahim. *Ferâidu's-sımtayn fi fadâilî'l-Murtadâ ve'l-Betûl ve's-Sıbtayn*. thk. Muhammed Bâkır el-Mahmûdî. 2 Cilt. Kum: Dârü'l-Habîb, 1428/2007.
- ed-Dîneverî, Ahmed b. Davud. *el-Ahbâru't-tivâl*. thk. Abdulmunim Âmir. Kahire: y.y., 1379/1960.
- el-Emînî, Abdülhüseyn Ahmed. *el-Gadîr fi'l-kitâb ve's-sünne ve'l-edeb*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1403/1983.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/371-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Gadîr-i Hum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hamîdullah, Muhammed. "Hudeybiye Antlaşması". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/297-299. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İbn Ebu'l-Hadîd, Abdulhamîd b. Hibetullâh el-Medâinî. *Şerhu Nehci'l-Belâga*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1415/1995.
- İbn Hilâl es-Sekafî, Ebû İshak İbrahim. *el-Gârât (el-İstinfâr ve'l-gârât)*. thk. Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb. Beyrut: Dârü'l-Advâ', 1407/1987.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Akâşe. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 4. Basım, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001.
- İbn Talha eş-Şâfiî, Ebû Sâlim Muhammed. *Matâlibu's-seûl fi menâkıbı âli'r-resûl*. thk. Abdulaziz et-Tabâtabâî. Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, ts.
- İbnu's-Sabbâğ el-Mâlikî, Ali b. Muhammed. *el-Fusûlu'l-muhimme fi ma'rifeti'l-eimme*. thk. Sami el-Garîrî. 2 Cilt. Kum: Dârü'l-Hadîs, 1422/2002.
- el-Kencî eş-Şâfiî, Muhammed b. Yusuf. *Kifâyetu't-tâlib fi menâkıbı Ali İbn Ebî Tâlib*. Necef: Matba'atü'l-Garî, 1356/1937.
- Kılıç, Ünal. "Hz. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri". *Hz. Ali Sempozyum Bildirileri 24-25 Ekim 2007*. İzmir: y.y., 2009. 317-335.

- el-Kundûzî, Süleyman b. İbrahim. *Yenâbî'u'l-mevedde*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1418/1997.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- el-Mûsevî, Şerefüddîn. *el-Mürâca'ât*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1426/2005.
- en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *Hasâisu Emûri'l-Mü'minîn Ali İbn Ebî Tâlib*. thk. Ahmed el-Bellûşî. Kuveyt: Mektebetü'l-Mu'allâ, 1406/1986.
- el-Ömerî, Abdalbâkî. *Dîvânu'l-bâkiyâti's-sâlihât*. Kum: İntişârâtü's-Şerîfi'r-Radî, 1412/1992.
- Öz, Şaban. “Şî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e Beyati Meselesi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (Haziran 2007), 187-200.
- Sarıçam, İbrahim. *Enevî-Hâşimî İlişkileri: İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Sarıçam, İbrahim. “Hz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti”. *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu (08-10 Ekim 2004 Bursa)*. Bursa: y.y., 2005. 17-26.
- Sıbt İbnu'l-Cevzî, Yûsuf b. Kızıoğlu. *Tezkiretü havâssi'l-ümme fî hasâisi'l-eimme*. Tahran: Mektebetü Nînova el-Hadîse, ts.
- eş-Şeblencî, Mümin b. Hasan. *Nûru'l-absâr fî menâkibi âli beyti'n-nebiyyi'l-muhtâr*. Kum: Müessesetü's-Şerîf er-Radî, ts.
- Şenyayla, Gencal. *Hayatı ve İlk Dönem İslâm Toplumundaki Yeri Açısından Hz. Ali*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümme ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1388-1390/1968-1970.
- Topaloğlu, Fatih. *Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- el-Yakûbî, Ahmed b. Ebû Yakub b. Cafer. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdulemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketü'l-A'lamî li'l-Matbû'ât, 1431/2010.